

Groningen op volle kracht

Startdocument Toekomstperspectief 2040

Bouwstenen voor het Nationaal Programma Groningen

Conceptversie 19 juni 2018

Belangrijkste wijzigingen ten opzichte van 80% versie:

- Input gemeenten en provincie verwerkt (geel gemarkeerd)
- Input ministeries verwerkt (blauw gemarkeerd)
- Eerste aanzet hoofdstuk 5: vervolgproces

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	
1. Het gas voorbij.....	
1.1 Aanleiding.....	
1.2 De gaskraan gaat dicht.....	
1.3 Een nieuw perspectief voor Groningen.....	
1.4 Vanuit de Groninger; voor Groningen en Nederland.....	
1.5 Nationaal Programma.....	
1.6 De kracht van samen.....	
1.7 Aanpak.....	
2. Achtergrond en context.....	
2.1 Oorsprong.....	
2.2 Uitdagingen.....	
2.3 Toekomstperspectief.....	
3. Opgaven.....	
3.1 Verstedelijking en vergrijzing (Demografische transitie).....	
3.2 Van het gas af (Energietransitie).....	
3.3 Nieuwe werkgelegenheid (Economische transitie).....	
4. Perspectief voor de toekomst: De drie van Groningen.....	
4.1 Groningse kracht en trots.....	
4.2 Groningse energie en klimaat	
4.3 Groningse economie en arbeidsmarkt	
5. Vervolg.....	

1. Het gas voorbij

1.1 Aanleiding

Lang was de winning van het Groningengas een zegen voor heel Nederland. Na de ontdekking van het Groningenveld duurde het maar even voordat het hele land massaal overschakelde op deze fantastische, relatief schone en efficiënte brandstof. Totdat langzamerhand de minder mooie kanten steeds duidelijker werden: bodemdaling en aardbevingen. Met als gevolg schade aan huizen en gebouwen en de veiligheid van inwoners die in het geding kwam.

Vanaf de beving in 2012 bij Huizinge is dit besef breder en veelomvattender geworden. Eerst vooral bij de Groningers zelf en stukje bij beetje ook in de rest van het land. In november 2013 bracht de commissie Duurzame Toekomst Noordoost-Groningen (Commissie-Meijer) een advies uit over noodzakelijke maatregelen voor het aardbevingsgebied in Noordoost-Groningen. Het werd door de regio gezien als herkenning en erkenning van de problemen. Op basis van dit advies is op 17 januari 2014 een bestuursakkoord gesloten tussen de negen aardbevingsgemeenten, het Rijk en de provincie om de adviezen uit het rapport van de Commissie-Meijer uit te werken.

In het akkoord staan afspraken over financiële middelen voor leefbaarheid en economische versterking.

Kort daarna werden de eerste compensatieprogramma's opgesteld. De NCG werd opgericht en er werd begonnen met het versterken van woningen en gebouwen. Ook werden maatregelen genomen om de leefbaarheid in het gebied te vergroten. De EBG ging van start om om de economie in noordoost Groningen te versterken. Het slopen, versterken en nieuwbouwen werd stap voor stap zichtbaar in dorpen, wijken en het Groninger landschap. De Groninger identiteit kwam onder druk te staan, inwoners kregen steeds meer materiële en immateriële schade. Het vertrouwen in de overheid zakte verder weg. Tegelijkertijd ontstonden steeds meer initiatieven om na te denken over de toekomst van het aardbevingsgebied (zoals *Perspectief Groningen 2025*). Voor degenen die nog niet doordrongen waren van de ernst van de zaak was de beving bij Zeerijp in januari 2018 een definitieve wake-up call.

1.2 De gaskraan gaat dicht

Begin 2018 werd een nieuw hoofdstuk aan de aanpak van de gevolgen van de gaswinning toegevoegd: de afhandeling van de schade is niet langer een private zaak (NAM), maar een publieke verantwoordelijkheid. In maart 2018 volgde een historisch besluit: het kabinet besloot de gaswinning uit het Groningenveld op een zo kort mogelijke termijn te stoppen. Het wordt mogelijk geacht dat de gaswinning in 2022 op een niveau van 4 miljard kuub zit. Daarna wordt het zo snel mogelijk afgebouwd naar nul.

Zijn daarmee de problemen van Groningen opgelost? Nee, dat zou te simpel gedacht zijn. Nog lang niet alle problemen zijn opgelost. Bij een groot deel van de betrokken bewoners van Groningen is een groot gebrek aan vertrouwen. En er zijn en blijven onzekerheden over het effect van de maatregelen en over de frequentie en omvang van de aardbevingen de komende jaren. Het besluit de gaswinning af te bouwen tot nul is een belangrijke eerste stap. Tegelijkertijd is de regio er ten diepste van doordrongen dat er nog een wereld te

winnen is. Bovendien zijn de andere maatschappelijke uitdagingen, zoals verduurzaming, krimp en teruglopende werkgelegenheid in het algemeen en in de gassector in het bijzonder, hiermee niet van tafel.

De Groningers hebben recht op een toekomstbestendig en leefbaar gebied met behoud van de eigen identiteit, waar het goed wonen, werken en recreëren is.

1.3 Een nieuw perspectief voor Groningen

In dit startdocument staan uitgangspunten, randvoorwaarden en de eerste plannen en programma's van het Nationaal Programma Groningen. Doel van dit programma is het aardbevingsgebied toekomstperspectief te bieden. Nu bekend gemaakt is dat de gaswinning wordt stopgezet, is het belangrijk een gezamenlijk programma op te zetten met als doel de maatschappelijke uitdagingen en het vertrouwen van de Groninger te herstellen.

Dit document brengt een eerste focus aan en geeft antwoord op een aantal primaire vragen. Wat vormt de kern van de Groningse kracht? Wat is nodig om deze kracht te behouden en te versterken? Welke belemmeringen moeten worden weggenomen, welke middelen zijn nodig en welke regels moeten worden aangepast? Dit startdocument moet zoals de naam zegt gezien worden als een start. De inhoud ervan moet nog veel uitgewerkt worden en als het gaat om vertrouwen winnen zullen in het vervolgtraject veel meer partijen betrokken worden. Hiertoe is in aanloop naar het Nationaal Programma Groningen het Atelier Toekomstbeeld 2040 gepland. Inwoners, ondernemers en organisaties werken hierin een toekomstbeeld uit en denken mee de projecten die na 2018 starten (meer hierover in Hoofdstuk 5).

1.4 Vanuit de Groninger; voor Groningen en Nederland

Dit startdocument is opgesteld vanuit het besef dat er, gezien vanuit de belevingswereld van de inwoners van Groningen, weer perspectief moet komen. Zodat Groningers weer ronduit kunnen zeggen dat het in Groningen goed wonen en werken is.

Want hoewel de Groninger centraal staat, is de reikwijdte en doorwerking van de inhoud van dit startdocument veel groter. Door perspectief te bieden aan Groningen helpen we niet alleen de Groninger, maar bieden we ook het hoofd aan uitdagingen waar ook op nationaal niveau antwoorden voor moeten komen. Zo moeten woningen in heel Nederland versneld van het aardgas af, de CO₂-uitstoot moet in heel Nederland naar beneden vanwege het klimaatakkoord van Parijs, en verduurzaming en digitalisering zijn voor bedrijven in vele sectoren in heel Nederland de centrale uitdagingen voor de toekomst.

Voor grote delen van het land zijn groei van de stad, in combinatie met krimp in het Ommeland, vergrijzing en een toenemende zorgvraag belangrijke thema's. Met het Nationaal Programma Groningen maken we op deze thema's een inhaalslag, geven we voorbeelden van een aanpak in Groningen die elders bruikbaar is. Zo ontstaat er een dubbelslag: door te beginnen met leren en doen in Groningen krijgt het gebied een koploperpositie voor heel Nederland. Hiermee zorgen we ervoor dat Groningen zijn trots hervindt en tegelijkertijd ervaringen worden opgedaan waar de rest van Nederland op voort kan bouwen.

1.5 Nationaal Programma Groningen

De schaal en de ernst van de opgaven vragen om een Nationaal Programma voor Groningen. Een programma waaraan Rijk en regio zich intensief en op alle programma's in dit startdocument verbinden.

De Groningers nemen bij de uitvoering uiteraard zelf het voortouw, maar ze kunnen en willen het niet alleen doen. Zonder de gezamenlijke inzet van Rijk, provincie en gemeenten kan er geen programma voor Groningen tot stand komen.

1.6 De kracht van samen als vertrekpunt

Overheden, inwoners, maatschappelijke organisaties, ondernemers staan gezamenlijk voor de uitdaging om nieuw perspectief te realiseren. Binnen de beschikbare korte periode heeft het Expertteam Toekomstvisie zoveel als mogelijk gesproken met vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, bewonersorganisaties, instellingen, bedrijfsleven en andere sleutelpersonen en is hun inbreng meegenomen. Hun betrokkenheid bij het perspectief en inzet voor het vervolg zijn van groot belang. Dit document is nadrukkelijk geen eindpunt, maar juist een vertrekpunt. Het is de basis voor een proces van gezamenlijke uitwerking in het Atelier Toekomstbeeld Groningen.

1.7 Aanpak

Ambitie is de deelprogramma's in dit document uit te werken in het Nationaal Programma Groningen. Een programma waar inwoners, ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden nauw bij worden betrokken. De betrokkenheid van inwoners is cruciaal, want zij weten als geen ander wat er speelt in hun dorp of wijk. De bewoner staat daarom centraal: alles gebeurt voor, door, en met bewoners.

2. Achtergrond en context

2.1 Oorsprong

Groningen heeft een eeuwenlange geschiedenis. Groningen is zowel Stad als Ommeland (provincie). De geschiedenis van Stad is niet te begrijpen zonder kennis van het Ommeland. Omgekeerd is de geschiedenis van de provincie ook niet te begrijpen zonder begrip van de bijzondere positie van de enige grote stad in de provincie. De Stad is jong, groeit en is de metropool van het Noorden. Vooruitstrevend en ambitieus op het vlak van ICT, energie, duurzaamheid, gezondheid en kennis met de recentste Nobelprijswinnaar van Nederland. Groningen is gegroeid, maar is tegelijk een compacte stad met hoge leefkwaliteit gebleven; alles is goed en snel bereikbaar en de stap naar 'buiten' is makkelijk te maken. Een historisch centrum met een veelheid aan monumenten maar ook met ruimte voor nieuwe kwaliteit. Gevarieerde woonwijken en een breed scala aan werklocaties. Het cultureel aanbod is eveneens breed en divers. En net als in heel Groningen is de lucht er nog schoon. Ain pronkjewail in golden raand!

Een Ommeland met een innovatieve en duurzame agrarische sector. Met een haven waar de nieuwe groene wereld en de bestaande maritieme wereld samen komen en elkaar versterken. Waar het tweede chemische cluster van Nederland zorgt voor 15% van de grondstoffen voor de maakindustrie van Nederland. Een plek waar de nieuwste kennis wordt ontwikkeld en waar er tegelijkertijd nog ruimte is om er praktisch mee aan de slag te gaan. Waar je op slechts een paar kilometer afstand uitgedaagd kan worden in een dynamische stad en tegelijkertijd de rust en de ruimte van een Waddengebied als Werelderfgoed hebt liggen.

Kortom: Groningen is een ambitieuze provincie, innoveert graag en is vrijwel altijd bereid te experimenteren. Kijk bijvoorbeeld naar Healthy Ageing, de ambitie met TopDutch of ICT-bedrijven als Google, veelal koplopers als het gaat om digitalisering en slimme big data oplossingen.

Groningen heeft altijd een grote rol gespeeld bij energietransities (van turf tot gas tot nieuwe energie). Aardgas leek een mooie transitiestap. Het winnen van aardgas heeft decennialang een rol gespeeld in onze regionale economie, die bovendien zeer goed was voor de nationale schatkist. Maar de prijs bleek hoog. De impact en effecten van gaswinning op de mensen en op de provincie zijn groot geweest en zal dat de komende jaren nog steeds zijn. Dit vraagt én rechtvaardigt een compensatie voor de inwoners zelf en voor de regio als geheel. Dit startdocument gaat vooral over het laatste, met als vertrekpunt de inwoners.

2.2 Uitdagingen

De gaswinning versterkt grote uitdagingen in Groningen. De provincie kent namelijk omvangrijke transitie op het gebied van sociale demografie, energie en economie. Deze transitie zijn overigens niet uniek voor Groningen. Ze spelen ook in andere delen van Nederland en de wereld. Ze zijn daarmee (inter-)nationaal relevant. Kenmerkend voor Groningen is dat deze transitie zich in Groningen versterkt en versneld voordoen door de gevolgen van de gaswinning. Door hier vroegtijdig op te anticiperen, kan de aanpak in dit gebied als nationaal voorbeeld dienen en een bijdrage leveren aan oplossingen voor heel

Nederland. Denk hierbij aan de vergroening van de energievoorziening, de industrie en de chemie. En aan de kracht, identiteit en leefbaarheid van de dorpen en kernen.

Steeds staan de inwoner en de Groninger gebiedskwaliteit centraal. Het gaat om dorpen, het gaat om inwoners. Het is belangrijk om zicht te hebben op verbeteringen in de gezondheid, evenals dat inwoners ook meer economisch perspectief moeten ervaren, een sterkere regie op de eigen situatie krijgen, en het landschap en cultureel erfgoed zijn karakteristieke gezicht kan behouden, waardoor inwoners van Stad en Ommeland weer trots kunnen zijn op hun gebied.

2.3 Toekomstperspectief

Groningen verdient een concreet toekomstperspectief. Als de gaswinning is beëindigd, moet Groningen en de Groningers er beter voor staan dan vóór de aardbevingen. Het aardgas heeft Groningen net als de rest van Nederland welvaart gebracht, maar Groningen wordt nu als enige op grote schaal geconfronteerd met de nadelen van gaswinning. Die nadelen zijn breder dan alleen de schade aan gebouwen en huizen. Het gaat over grip op je eigen situatie, imagoschade, banenverlies, leefbaarheid etc.

Groningen als koploper voor de energietransitie, zoals verwoord in het regeerakkoord, moet een proeftuin zijn voor innovatie, en beschikken over een investeringsfonds. Grote investeringen in duurzaamheid zijn nodig om de provincie Groningen verder te ontwikkelen, de leefbaarheid en het imago te verbeteren en zo de welvaart ook in de regio te laten toenemen.

Het kabinet erkent in de toelichting bij het besluit om versneld naar nul te gaan dat het einde van de gaswinning vraagt om nieuwe werkgelegenheid en ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid; dat Groningen kansen wordt geboden in de transitie op het gebied van economie, energie en sociale demografie. Het kabinet stelt dat deze opgaven niet mogen afhangen van het niveau van gaswinning of van de omvang van de versterkingsoperatie. Het Rijk stelt daarom voor om een substantiële en meerjarige bijdrage te investeren in Groningen, losgekoppeld van de aardgasbaten.

¹Voor de nadere concretisering en invulling van dit programma spreken we af dat het Rijk - aanvullend op de bij dit akkoord beschikbaar gestelde middelen- in de volle breedte van de Rijksbegroting middelen prioriteert en beschikbaar stelt. En voorts relevante beleidskeuzes neemt in het belang van het programma en constructief bijdraagt aan de uitvoeringskracht van het Nationaal Programma Groningen.

Dit startdocument geeft de aanzet tot het Nationaal Programma Groningen. In dit Nationaal Programma zullen regio en Rijk samen met inwoners, etc. het investeringsprogramma verder uitwerken en invullen, langs de programmalijnen en financiële kaders die het akkoord zijn omschreven. Bij de uitwerking zullen inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties nadrukkelijk betrokken worden. Immers alleen met hun steun en betrokkenheid ontstaat nieuw perspectief voor Groningen.

¹ Nog geen overeenstemming met Rijk over deze alinea

3. Transitieopgaven

De uitdagingen waar Groningen de komende jaren voor staat zijn samen te vatten in drie transities. Het zijn transities die van nationaal belang zijn en in Groningen door de gevolgen van de gaswinning in versterkte en versnelde mate voorkomen. Vanwege het nationale belang en de urgentie om Groningen toekomstbestendig te maken, vormen deze drie transities de ruggengraat van het Nationaal Programma Groningen.

Het gaat om de volgende drie transities:

3.1 Verstedelijking en vergrijzing (Demografische transitie)

Wereldwijd is er sprake van een toenemende verstedelijking. In Noordwest-Europa is daarnaast sprake van vergrijzing. Dit stelt ook Nederland voor nieuwe vraagstukken. Op het gebied van de woonopgave, maar ook op het domein van de gezondheidszorg. In Groningen vinden beide ontwikkelingen, verstedelijking en vergrijzing, op relatief korte afstand van elkaar plaats. Vergrijzing en ontgroening en een afnemend aantal inwoners en huishoudens in het Ommeland en een blijvende groei in Stad, die qua gemiddelde leeftijd bovendien één van de jongste steden van Nederland is. Op de ene plek neemt de vraag naar woningen toe, terwijl op andere plekken de vraag naar woningen afneemt. Tegelijkertijd ontstaat er een specifieke vraag naar levensloopbestendige woningen. Zowel kwantitatief als kwalitatief is er sprake van een mismatch op de woningmarkt.

Ook de vraag naar zorg stijgt, zeker onder oudere inwoners. In deze leeftijdscategorie krijgen meer mensen te maken met een samenloop van verschillende, vaak chronische aandoeningen. Bovendien staan beschikbaarheid en bereikbaarheid van voorzieningen onder druk en vragen slimme oplossingen. Ook is er een verminderde aanwas van arbeidspotentieel, terwijl juist economische groei in toenemende mate afhankelijk is van gekwalificeerd personeel.

PM gevolgen demografische transitie op leefbaarheid nader uitwerken

Het binden van jeugd aan de regio is mede hierom een urgente maatschappelijke opgave. Dat begint al bij de kansen van jongeren om gezond en veilig in de eigen leefomgeving op te groeien en zich te kunnen ontplooien. Perspectief op betaald werk is vervolgens cruciaal om jongeren vast te houden. Het bieden van werkgelegenheid; jongeren die in de stad een HBO- of WO-opleiding volgen zien in toenemende mate kansen op werk in Stad en Ommeland. Maar nog steeds vertrekken er te veel door de afwezigheid van een carrièreperspectief in de regio na de studie. Investerings in een passend hoger opleidingsniveau van jongeren uit de regio (zowel praktisch als theoretisch), aanjagen van ondernemerschap én verbetering van de aansluiting van het onderwijs op het bedrijfsleven zijn daarvoor nodig.

Dit alles stelt inwoners, dorpen, wijken, steden, gemeenten en besturen van scholen en zorginstellingen en bedrijven voor de uitdaging onderling samenhangende oplossingen te bedenken om leefbaarheid en sociale vitaliteit te behouden of weer op te bouwen. Het vraagt aanpassingen aan veranderende behoeftes in de woonomgeving. Ook in het landelijk gebied kunnen slimme digitale oplossingen bijdragen aan de duurzame toekomst van de

regio. Dit alles met als doel dat onze inwoners zich in hun omgeving veilig voelen, gezond zijn en over de veerkracht beschikken alle uitdagingen aan te gaan.

3.2 Van het gas af (Energietransitie)

Klimaatdoelstellingen vormen voor Nederland een zeer grote uitdaging: we zijn op een lange weg naar energieneutraal in 2050. Sneller dan gedacht moet Nederland ook alternatieven vinden voor aardgas. Dit geldt voor huishoudens, bedrijven én de industrie. Groningen wil hierin voorop (blijven) lopen. Dit betekent ten eerste het verminderen van de vraag naar energie, door energiebesparing, zowel qua techniek als gebruik/gedrag. Ten tweede het ruimte zoeken voor duurzame vormen van opwekking, opslag en transport van energie en ten derde het stimuleren van nieuwe CO₂-arme bedrijvigheid. Daarnaast zijn er kansen voor de ontwikkeling van slimme digitale diensten die daarbij horen, bijvoorbeeld om het net te balanceren.

Groningen wil en kan bij dit alles een meer dan proportionele bijdrage leveren aan de nationale verplichtingen uit het Akkoord van Parijs, onder meer door in de energietransitie de koploperspositie te nemen en de rol van nationale proeftuin te vervullen. Bij ruimtelijke oplossingen spelen naast alle mitigatiemaatregelen ook klimaatadaptatie een belangrijke rol (wateropvang, hittestress). Dit geldt zowel voor bebouwd gebied als voor het landelijk gebied.

3.3 Nieuwe werkgelegenheid (Economische transitie)

De energietransitie en het versneld afscheid nemen van aardgas betekent ook een verschuiving van werkgelegenheid en economische ontwikkeling. Van een economie gebaseerd op gas en fossiele grondstoffen (die goed was voor ruim 20.000 directe en indirecte banen in de regio) naar een economie met duurzame energie als basis voor een groene toekomst voor chemie en industrie. De klimaatdoelstellingen van Parijs maken het belang voor Groningen om te verduurzamen alleen maar groter. Verduurzaming is voor veel sectoren cruciaal voor groei en succes in de toekomst. Maar daarmee zijn nog niet direct 20.000 vervangende banen gecreëerd.

In de regio zijn er belangrijke groei- en ontwikkelkansen voor de bouw en installatiebranche. Met inzet van duurzame materialen en slimme digitale oplossingen voor in huis. En natuurlijk de specifieke oplossingen voor aardbevingsbestendige bouw en herstel. De agrarische sector en de zorgsector blijven onverminderd van groot belang voor de provincie. Ook hier zijn digitalisering en verduurzaming kansen voor de toekomst. Nu al is de landbouwsector hierin een sprekend voorbeeld met de ontwikkelingen rond precisielandbouw. Ook de zorgsector maakt steeds slimmer gebruik van medische apparatuur, hulpmiddelen en geneesmiddelen. De grondstoffen hiervoor zijn steeds vaker biobased. Op basis van data en kennis ontwikkelt de sector steeds meer richting gepersonaliseerde preventie en zorg.

Het online bedrijfsleven ontwikkelt zich in Groningen spectaculair. De kennis rond ICT, slimme aansturing, robotisering van de industrie en dataverwerking en -analyse is een enorme kans voor de doorontwikkeling van stad en regio.

De arbeidsmarkt in de regio laat een aantal spanningen zien. Er ontstaat meer vraag naar hoger opgeleiden en naar anders opgeleide beroepskrachten. Scholing en omscholing moet op basis van vraag uit de markt arbeidspotentieel in de regio helpen ontsluiten.

Samenloop met gevolgen aardgaswinning

De geschetste transitie maken Groningen niet uniek ten opzichte van andere delen van Nederland. De samenloop met het opvangen van de gevolgen van de gaswinning doen dat wel. Dit betekent voor Groningen een onvergelykbare cumulatie van effecten. Hierdoor schieten bestaande budgetten tekort, raken organisaties overbelast, wordt de sociale structuur en cohesie onevenredig onder druk gezet en ontbreekt een autonome prikkel om te investeren. De directe gevolgen van de aardbevingen voegen een extra dimensie toe aan vraagstukken die er in de regio al zijn.

Van droom naar daad

De transitie en de specifieke situatie in Groningen vragen om actie. We moeten aan de slag met de overtuiging dat het anders moet en kan. Hoe compenseren we de gevolgen van de gaswinning? Hoe helpen we provincie en land vooruit met de grote transitie? Hoe zorgen we dat hierbij de mentale weerbaarheid van de Groningers weer opgebouwd wordt, men zich veilig weet en gezond voelt?

Bij dit alles helpt het om een stevig fundament te hebben. Deze kent twee pijlers: de Groninger en zijn of haar omgeving. De Groninger moet zich veilig weten, regie hebben en zicht hebben op een gezonde, perspectievolle toekomst. Dit in een omgeving waar Stad en Ommeland onlosmakelijk verbonden zijn met behoud van kwaliteit van landschap, natuur en erfgoed in en om de dorpen, rust en ruimte, toegang tot noodzakelijke voorzieningen en plek voor vernieuwing en ontwikkeling van nieuwe kwaliteit.

Hoe komen we gezamenlijk tot realisatie van dat perspectief? Hoe zetten we 'dromen' om in 'daden'? En welke daden zijn dat dan? In het volgende hoofdstuk geven wij een verdere uitwerking en inkleuring.

4. Perspectief voor de toekomst: de drie van Groningen

Wij hebben mensen, middelen en acties nodig om de geformuleerde doelen te bereiken. Op basis van de beschreven transitie en de blik vooruit naar 2040 zien wij drie samenhangende deelprogramma's met maatregelen:

1. Groningse kracht en trots:

Deelprogramma gericht op toekomstbestendig wonen in aantrekkelijke en toekomstbestendige wijken en dorpen en op behoud en ontwikkeling van erfgoed en de karakteristiek van Groningen. Welzijn en gezondheid, zowel mentaal als fysiek, staan hierbij centraal.

2. Groningse energie en klimaat:

Deelprogramma gericht op energiebesparing en het produceren, gebruiken en distribueren van hernieuwbare energie. Woningen worden energiezuinig gemaakt, bedrijven verduurzaamd en er wordt voldoende duurzame energie geproduceerd om niet alleen Groningen maar ook andere delen van Nederland van energie te blijven voorzien. Ook na de gaswinning blijft Groningen koploper in energie.

3. Groningse economie en arbeidsmarkt:

Deelprogramma gericht op de koppeling tussen werk en vaardigheden, opleidingen en kansen in veranderende markten en omstandigheden. Stimuleren van kansrijke sectoren en innovatie.

Alle drie de deelprogramma's vragen een tweeledige aanpak (duurzaam & digitaal) die is gericht op de toekomst. Deze aanpak sluit aan bij de kracht van de regio.

4.1 Groningse kracht en trots

De maatregelen in het deelprogramma 'Groningse kracht en trots' ondersteunen bewoners, dorpen, wijken, organisaties en gemeenten bij het aanpakken van de uitdagingen op het gebied van krimp en groei, leefbaarheid, bereikbaarheid, erfgoed, ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit, duurzaamheid en gezondheid. Het zwaartepunt van dit deelprogramma ligt in het aardbevingsgebied.

Zoals gezegd: de Groninger moet weer zich veilig voelen, regie hebben en zicht hebben op een gezonde, perspectiefvolle toekomst. De aanpak en uitvoering van het perspectief op woning- en gebiedsniveau in het aardbevingsgebied wordt gevormd door een proces vanuit, voor en door de Groninger: wijk- en dorpsvernieuwingsaanpak op z'n Gronings. Kern van deze herstructureringsaanpak: de inwoner centraal, voorop in de transitie, en compensatie als gevolg van gaswinning tastbaar maken in de directe woon- en leefomgeving. Het zwaartepunt van deze aanpak ligt in het aardbevingsgebied. De stad Groningen maakt voor haar specifieke verstedelijkingsopgaven afzonderlijke afspraken met het Rijk die geen deel uitmaken van dit akkoord.

Een garantieregeling voor het aardbevingsgebied is hierbij nodig. Een garantieregeling zorgt ervoor dat een koopwoning altijd verkocht kan worden, waardoor er weer vertrouwen ontstaat in een perspectiefvolle koopmarkt. De regeling moet uitgaan van een integrale benadering, waarbij maatregelen op verschillende schaalniveaus (object, dorp/wijk,

landschap) in samenhang bekeken worden. Uitgangspunt hierbij is dat bestaande kwaliteiten zoveel mogelijk worden benoemd, behouden en versterkt en dat er nieuwe kwaliteit wordt ontwikkeld.

Met het deelprogramma 'Groningse kracht en trots' bouwen wij voort op de lange Nederlandse traditie van stads- en dorpsvernieuwing, stedelijke vernieuwing en wijkaanpak, maar dan toegesneden op de specifieke Groninger situatie. Een aanpak die ervoor zorgt dat de negatieve gevolgen van de gaswinning verdwijnen. Deze aanpak kan het best uitgevoerd worden in samenwerking met het levensloopbestendig en duurzaam maken van de woningen en het toegankelijk maken van de woonomgeving. Bij dit alles staat de bewoner centraal: alles gebeurt voor, door, en met bewoners.

Wijk en dorpsvernieuwing

Om de woningvoorraad in het aardbevingsgebied toekomstbestendig te maken en de daling van het aantal huishoudens in sommige gebieden op te vangen, moet de woningvoorraad (huur én koop) zowel aangepast en verbeterd worden (kwalitatief) als in omvang verminderen (kwantitatief). Deze moet gebeuren zonder het karakter van Groningen geweld aan te doen. Sloop, versterking en vernieuwing moet samengaan met het energiezuinig maken van woningen, in een omgeving waar ook monumenten en karakteristieke panden staan met een beschermde status. En soms ook dorps- en stadsgezichten die bepalend zijn voor de identiteit. In de detailhandel treedt een overschot aan gebouwen op. Financiële middelen om dit probleem te verhelpen zijn gerechtvaardigd. Bij de wijk- en dorpsvernieuwingsaanpak zijn soms ook aanpassingen nodig van infrastructuur en openbare ruimte.

Voor woningbouwcorporaties geldt dat zij de wijk en dorpsvernieuwing gaan doen in samenhang met het energiezuinig en levensloopbestendig maken met hun huidige woningvoorraad, op basis van hun eigen investeringen.²Gemeenten in het aardbevingsgebied maken woonvisies voor herstructurering, verduurzamen en sloop, dit kan in overleg/ondersteuning met BZK. Vanuit deze woonvisies worden er prestatieafspraken gemaakt tussen de gemeenten, woningcorporaties en huurders. Bij deze prestatieafspraken speelt de financiële ruimte van woningcorporaties een belangrijke rol. Financiële ruimte is mogelijk te vinden in:

1. De verhuurderheffing
De corporaties reeds doen op de korting op de Verhuurderheffing voor sloop, transformatie en betaalbare bouw. De mogelijkheden om korting aan te vragen gelden tot uiterlijk 1 juli 2018, Groningse corporaties kunnen dit dus nog doen. Mogelijkheid tot verlenging van de Verhuurderheffing kan onderzocht worden, dit is afhankelijk van budgettaire kaders.)
2. De eigen middelen van de woningcorporaties
Hiervoor moet inzicht zijn in hetgeen corporaties al financieel gereserveerd hebben voor de komende vijf jaar. En daarbij aanvullend zicht op de Indicatieve Bestedingsruimte (IBW) van deze corporaties. Deze gegevens zijn beschikbaar in mei.
3. Projectsteun vanuit andere corporaties

² Input BZK

De mogelijkheid om vanuit andere corporaties, (op basis van solidariteit) projectsteun te vragen om corporaties in het aardbevingsgebied te steunen dient verkend te worden.

Particulieren

Voor elke particuliere woningbezitter geldt maatwerk bij de wijk en dorpsvernieuwing. Om te beginnen is daar de wens van de bewoner, maar ook de typologie van de woning en de financiële mogelijkheden spelen een rol. Bij de implementatie van dit programma moet zo veel mogelijk 'werk met werk' worden gemaakt, zowel ten aanzien van versterkingsmaatregelen als energiematregelen (Zie programma 2 'Groningse energie').

Bouwsector

Voor het oplossen van aardbevings schade, het versterken van woningen, en het vernieuwen van wijken en dorpen is een sterke en innovatieve bouwsector noodzakelijk. Daarin krijgt de bouwsector in de regio krijgt een verdere impuls. Onder andere door de inzet van wetenschappelijke kennis en vakinzichten die samen met het kennis- en innovatiecentrum BuildinG worden ontwikkeld. De regio sluit bijvoorbeeld aan bij enkele projecten die het Rijk wil uitrollen voor houtskeletbouw aardbevingsbestendig bouwen en het circulair maken van de keten van duurzame energiebronnen (accu's, windturbines, zonnepanelen).

Gebouwd erfgoed

Het cultureel erfgoed in de provincie is essentieel voor de Groninger identiteit en het thuisgevoel. Het gebouwd erfgoed heeft het de afgelopen jaren zwaar te verduren gehad. Via dit deelprogramma zorgen we ervoor dat monumentale kerken, molens en boerderijen in de Groningse aardbevingsregio behouden blijven en door herbestemming een nieuwe functie krijgen. Onze inzet is om het gebouwde erfgoed en de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit te behouden en te ontwikkelen. Het gaat dan om zowel instandhouding en restauratie van erfgoed als om het opleiden van vakpersoneel, om herbestemming en energiezuinig maken. Investeren in gebouwd erfgoed is overigens niet alleen vanuit de cultuurhistorische waarden van belang. Het draagt ook bij aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat en toeristische attractiviteit. Met het Erfgoedprogramma 2017-2021 hebben Rijk, provincie en gemeenten de basis gelegd voor een gezamenlijke aanpak van het erfgoed in het aardbevingsgebied. Dit programma zal in de komende periode verder worden ingevuld en aangevuld.

Cultuur

Cultuur heeft een eigen, intrinsieke waarde. Tegelijkertijd levert de cultuursector een belangrijke maatschappelijke bijdrage, ook in het bevingsgebied. Met de verbindende kracht van cultuur als motor voor sociale-maatschappelijke vernieuwing en sociale cohesie sluit de provincie Groningen met Noord-Nederland aan op de open samenleving die de minister van OCW benoemt in haar beleidsbrief 'Cultuur in open samenleving'. Dit vraagt om gezamenlijke investeringen van rijks, provincie en gemeenten in de culturele infrastructuur, cultuureducatie en participatie en talentontwikkeling.

Snel internet en voorzieningen

De uitrol van snel internet in de provincie zorgt ervoor dat inwoners in onze provincie binnen nu en twee jaar beschikken over toegang tot snel internet. Een belangrijke randvoorwaarde voor inwoners en ondernemers in steden, dorpen en het buitengebied. Deze uitrol biedt tevens mogelijkheden in het herbestemmen van vrijkomende (agrarische) bebouwing en beeldbepalende panden en monumenten.

Ook stimuleren wij de ontwikkeling van multifunctionele gebouwen als belangrijke centra van ontmoeting en activiteit in buurten en dorpen.

Voor veel bewoners geldt dat voorzieningen en werk lang niet altijd in de directe omgeving beschikbaar zijn. Voorwaarde om desondanks landelijk en dorps te kunnen blijven wonen is bereikbaarheid. Daarom gaan wij de lokale en regionale bereikbaarheid verbeteren. De provincie Groningen heeft in de afgelopen jaren samen met Fryslân en Drenthe een aantal experimenten opstart rondom autonoom vervoer in het buitengebied. Samen met het Rijk wordt bekeken hoe deze pilots verder kunnen worden opgeschaald ook in relatie tot de uitrol van 5G. Met de komst van het publiek vervoer (het gezamenlijk uitvoeren van kleinschalig openbaar vervoer en het doelgroepen vervoer) in Groningen en Drenthe is een eerste stap gezet in het verbeteren van de eerste en laatste kilometer. De komende tijd zullen Rijk en Regio daarom samen verder werken aan het uitrollen van de bijbehorende Hubs. Tenslotte blijft de fiets, zeker met de komst van de (snelle) e-bike, een goed alternatief. Vanuit de kennis opgedaan in de 'Tour de Force' zullen Rijk en Regio samen bekijken welke fietsverbindingen bij kunnen dragen aan de bereikbaarheid van voorzieningen.

Gezondheid

Centraal staat dat we er alles aan gaan doen om het fundament te leggen voor een geestelijk en lichamelijk gezonde toekomst voor de gehele provincie Groningen. Een toekomst waarin bewoners en ondernemers zich in eigen huis en omgeving weer veilig voelen. De gevolgen van de aardbevingen op de gezondheid van de inwoners in het getroffen gebied zijn immers ingrijpend en langdurend, zoals is aangetoond door onderzoek van prof. Postmes³. Ze overstijgen de individuele gezondheidssituatie en hebben invloed op relaties, werk en participatie in de maatschappij. Voor een succesvolle, toekomstbestendige transitie (demografisch, economisch, energie) van Groningen is aandacht voor de gezondheid van de mens een voorwaarde.

Dat is niet alleen een kwestie van passende zorg, maar voor een groot deel juist een kwestie van preventie. Zo voorkomen wij waar mogelijk gezondheidsklachten, nemen wij bronnen van stress weg en ondersteunen wij de omgang met stress voordat dit leidt tot klachten.

PM uitwerken "hoe"

Samen met alle zorgaanbieders, GGD zorgverzekeraars en kennisinstellingen maakt de regio werk van een visie op de publieke gezondheid in het aardbevingsgebied. Dit doen we samen met de Aletta Jacobs School of Public Health.

³ <https://www.groningsperspectief.nl/eindrapportgp/> ; <https://www.rug.nl/news/2018/01/earthquake-damage-enormous-impact-on-health-and-perceived-safety>

Randvoorwaarde voor de publieke gezondheid en het welbevinden van inwoners is dat voorzieningen toegankelijk zijn voor kwetsbare groepen als kinderen, ouderen, en inwoners met meervoudige aardbevings schade. Mensen veerkrachtig, maar aandacht voor deze kwetsbare groepen blijft noodzakelijk. Ook de lokale aanpak van sociaaleconomische gezondheidsverschillen is hierbij van belang. Daarom investeren wij in de ontwikkeling van een aanpak waarin verschillende disciplines, organisaties en beroepsgroepen samenwerken.

Bestaande organisaties worden ondersteund bij kennisontwikkeling en -uitwisseling en in capaciteit. Daarnaast stellen de GGD en het RIVM onder meer een expertteam in om de samenhang tussen de verschillende domeinen te waarborgen. Uitgangspunt is aan te sluiten bij bestaande structuren in het aardbevingsgebied en op de behoeften van inwoners en professionals in de aardbevingsregio. Gezamenlijke communicatiecampagnes voor bewoners (zowel algemeen als specifiek voor kinderen, ouderen en verminderd redzamen) verbeteren de herkenbaarheid, toegankelijkheid en daarmee de kwaliteit van de hulpverlening.

De partners in de veiligheidsregio werken samen in een multidisciplinair samenwerkingsverband op het gebied van gezondheid, welzijn en veiligheid. Gezamenlijk monitort het netwerk de problematiek rond veiligheid (inclusief maatschappelijke onrust) en gezondheid. Ook zorgt het samenwerkingsverband ervoor dat bewoners de regie hebben bij het verbeteren van veiligheid, gezondheid en leefomstandigheden.

Met een vergrijzende bevolking wordt het werken aan een goede zorgstructuur belangrijk. Wij ondersteunen initiatieven voor het toekomstbestendig maken van zorgpanden, het ontwikkelen van nieuwe woonvormen voor ouderen en de benutting van digitale toepassingen waarmee de hoeveelheid zorg aan huis vermindert en de kwaliteit van leven verbetert. Hiermee is Groningen een voorbeeld voor een veel groter gebied.

De jeugd heeft de toekomst

Als rode draad door alle programma's willen wij bijzondere aandacht besteden aan de jongeren van nu, ons 'menselijk kapitaal' van morgen. Gemeenten hebben de verantwoordelijkheid het opvoedkundig klimaat in gezinnen, wijken, buurten, scholen en kinderopvang te versterken. Versterking van het gewone, dagelijkse leven is belangrijk om zoveel mogelijk jongeren kansrijk, gezond en veilig te laten opgroeien in hun eigen leefomgeving. Een sterke basis in het leven van een jongere helpt voorkomen dat gewone, alledaagse opgroei- en opvoedproblemen uitgroeien tot ernstige problemen. Wanneer jeugdigen gezond en veilig opgroeien, kunnen ze hun talenten beter ontwikkelen, diploma's halen, werk vinden en werk houden. Dat draagt weer bij aan een creatieve en ondernemende populatie en een sterkere beroepsbevolking. Dat werkt ook andersom: daar waar jongeren zich beter ontwikkelen, is veelal minder sprake van problematiek op het gebied van gezondheid of veiligheid. De uitdaging is vervolgens ook om de jongeren aan de regio te blijven binden, met name door te voorzien in passend en uitdagend werk. Wij zetten daarom in op het voorzien in stevige basisvoorzieningen in stad, dorp, wijk of buurt, het creëren van inspirerende leef- en leeromgevingen, het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen en versterking van de gehele beroepskolom (VMBO-MBO-HBO), het stimuleren van ondernemerschap (start-up's, best practices) en het investeren in 21-ste eeuwse vaardigheden (zoals kritisch denken, creatief denken, probleem oplossen, ict-basisvaardigheden, informatievaardigheden en computational thinking).

Als rode draad door alle programma's willen wij bijzondere aandacht besteden aan de jongeren van nu, ons 'menselijk kapitaal' van morgen.

⁴De transities en specifieke uitdagingen in Groningen vragen om het maken van keuzes in de leefomgeving op het juiste (regionale) schaalniveau. Gemeenten zijn primair op lokaal niveau verantwoordelijk voor de Ruimtelijke Ordening. De provincie is verantwoordelijk voor het overkoepelende niveau. Het ministerie van BZK kan via expertteams, begeleidingsteams, inzet van kennis bijv. op gebied van sloopfondsen, gemeenten ondersteunen bij de inzet van instrumenten van structuurvisie /Omgevingsvisie bestemmingsplan/omgevingsplan. Ook kan ruimtelijk ontwerp (ateliers) worden ingezet bij het bepalen van de (regionale) ambitie. Inwoners krijgen in dit deel programma gelegenheid ideeën aan te leveren en mee te beslissen. Het gaat om hún leefomgeving en hún huis. In samenwerking met BZK worden de mogelijkheden verkend voor het toepassen van nieuwe democratische processen die de invloed en betrokkenheid van inwoners verder ondersteunen.

PM Rijk en regio spreken af het volgende te gaan doen:...

4.2 Groningse energie en klimaat

Nederland gaat van fossiele energie naar duurzame energie. Er komt een nationaal klimaatakkoord dat sectoren de zekerheid geeft aan welke doelstellingen voldaan moet worden op de langere termijn. Groningen heeft zoals geïllustreerd in het "Gronings Bod" (www.hetbestevoornederland.nl), alles in zich om op nationaal en internationaal niveau een koploperpositie in te nemen in de energietransitie. Met ambitieuze en vernieuwende kennisinstellingen op het gebied van energietransitie. En daar bovenop door in de praktijk voorop te lopen met energiebesparing bij woningen, mobiliteit en bij de transformatie naar een CO₂-arme industrie. Ook bij de productie en opslag van duurzame energie stijgt de regio ver uit boven het landelijk gemiddelde. Relatief veel emissiereducties vinden plaats in de industrie omdat daar een groot (technisch)besparingspotentieel is dat tegen relatief lage kosten benut kan worden. Een passend, op innovatie gericht beleidspakket kan ervoor zorgen dat de concurrentiepositie van de Nederlandse industrie niet in gevaar komt en dat voortgebouwd wordt op de kracht die Nederland heeft. Goed en slim klimaatbeleid biedt kansen voor economische groei en werkgelegenheid.

De regio zet met het programma Groningse energie vol in op energiebesparing, groene banen en groene energie. Hiermee komen we tot energie-innovaties die de energietransitie in ons land vooruit helpen en die we vervolgens wereldwijd kunnen vermarkten. Het vermarkten hangt voor een belangrijk deel samen met slimme energie-oplossingen gebaseerd op nieuwe marktmodellen en kennis van ICT en data. Hiermee komen we tot oplossingen voor het slim sturen van de energievraag, opslag en productie, waarmee we in de regio met alle betrokkenen ervaring opdoen. Daarom zijn slimme netten, zowel voor elektriciteit als voor warmte en alternatieve gassen, van groot belang. Het energiesysteem van morgen is immers niet langer gebaseerd op aardgas.

⁴ BZK

Voorbeeldregio

Naar verwachting zal in Groningen de productie van hernieuwbare energie in de regio fors toenemen. Grootschalige energieproductie vindt plaats in windparken op zee en met name in de Eemsdelta. Zo voorziet Groningen ook in de toekomst in méér dan de eigen energiebehoefte. Er wordt een forse hoeveelheid duurzame energie op land gerealiseerd, in de vorm van nieuwe zonne- en windparken. Beide zoveel als mogelijk in bezit van inwoners. Daarnaast levert de Groninger landbouw via agrarische restproducten grondstoffen voor waardevolle groene chemische bouwstoffen. Wat aan het eind van de bioraffinageketen overblijft, wordt gebruikt voor de opwekking van groene energie. Op deze manier ontwikkelt Groningen zich tot hét nieuwe energielandschap in Nederland en is daarmee voorbeeldregio in Europa. Zon, wind en biomassa zijn belangrijke en erkende onderdelen van de energievoorziening van huizen, wijken en dorpen.

De Chemport is een overzichtelijk industriecluster waarin bedrijfsleven, openbaar bestuur en kennisinstellingen nauw samenwerken. In het cluster zijn daarmee alle elementen aanwezig om met een dergelijk nieuw energiesysteem te experimenteren, waarna successen kunnen worden uitgerold in de andere industrieclusters. Door de relatief kleine schaal zijn de lijntjes kort en mede door de context met het aardgas is het draagvlak groot.

⁵In het Regeerakkoord is aangegeven dat in de begroting 300 miljoen euro per jaar wordt vrijgemaakt om expertise op te bouwen door proefprojecten uit te voeren, en dat met de SDE+-middelen, die oplopen tot 3,2 miljard euro per jaar, een kostenefficiënt klimaatpakket wordt vormgegeven dat stuurt op emissiereductie. Groningen zal in dit programma een belangrijke rol vervullen.

Energievraag verminderen

⁶Het kabinet werkt met de medeoverheden, corporaties, netwerkbedrijven en andere stakeholders een beleidsprogramma uit voor de verduurzaming van de gebouwde omgeving. Een eerste stap is het opstellen van regionale plannen met gemeenten, provincies, waterschappen en netbeheerders om per regio te komen tot een doelmatige aanpak met een optimale mix van energiebesparing, duurzame warmte en duurzame opwekking. Met deze nieuwe aanpak beginnen we in Groningen als eerste regio.

Groningen wil de eerste provincie zijn die volledig van het aardgas af is. Aan de vraagkant (woningen, bedrijven, mobiliteit) wordt het energieverbruik zoveel mogelijk teruggebracht. Daarnaast zoeken we naar alternatieven voor aardgas. Bij het invullen van de restvraag naar lage temperatuurwarmte zien we mogelijkheden voor het gebruik van restwarmte uit de industrie. De overige resterende vraag wordt versneld geëlektrificeerd en/of wordt ingevuld met groene gassen, zoals groene waterstof. Wat betreft dat onderdeel van de energietransitie wordt onderzocht of de bestaande gasbuizen kunnen worden gebruikt voor waterstof of CO₂. Omdat dat een nieuwe ontwikkeling is, moeten de wettelijke rekenmethodieken voor buisleidingen aangevuld worden met risicobeoordelingen van te verwachten nieuwe transportstromen van waterstof/H₂ en koolstofdioxide/CO₂. Het onderzoek dat hier momenteel naar loopt moet worden meegenomen in de uitwerking van het Nationaal Programma Groningen.

⁵ EZK

⁶ EZK

Groene waterstof dient als energiebuffer en -drager, maar vooral als groene grondstof voor de chemie. Op lokaal niveau is het doel om het overgrote deel van de industrie en gebouwen flink te verduurzamen door een combinatie van besparing, efficiënt energiegebruik, collectieve alternatieven voor levering van warmte en elektriciteit en tal van individuele oplossingen.

Onze doelen:

- Voor lage temperatuur warmtevraag zien we mogelijkheden om te profiteren van restwarmte uit de industrie.
- Het industrieel cluster in de Eemsdelta is voor proceswarmte, elektriciteit en grondstoffen onafhankelijk van fossiele bronnen.
- Een duurzaam en gebalanceerd energiesysteem
- Een positie als energieprovincie, waarin Groningen de grootste leverancier is van hernieuwbare energie in Nederland.
- Een (inter)nationale positie als innovatieve koploper in energietransitie-vraagstukken, met een leidende positie voor de Groningse kennisinstellingen en opleidingsinstituten.
- Een energie neutrale gebouwde omgeving, waarbij Provincie Groningen en gemeenten streven naar lokale energievoorziening grotendeels in eigendom is van bewoners en lokale bedrijven.

De ambities voor energietransitie dragen op deze wijze bij aan waardevermeerdering en toekomstbestendigheid. Het draagt bij aan leefbaarheid en economische dynamiek in het landelijk gebied en draagt bij aan behoud en groei van werkgelegenheid in de groene industrie en in de energiesector.

Om dit energietransitie-perspectief te realiseren stelt Groningen zich ten doel om via concrete projecten koploper en proeftuin te zijn in het kader van het Klimaatakkoord.

⁷Samen met Groningen onderzoekt het Rijk hoe goed gebruik kan worden gemaakt van experimenteerbepalingen in de wetgeving en de financiële middelen die het Rijk beschikbaar heeft gesteld voor de Klimaatopgave (De verbreedde SDE en Klimaatvelop).

Energie neutrale woningen

In het regeerakkoord zijn doelstellingen opgenomen om de gebouwde omgeving CO₂-arm te maken. Aan het eind van de kabinetsperiode zullen nieuwe woningen en andere nieuwe gebouwen in de regel niet meer op aardgas verwarmd worden. Binnenkort treedt de Wet VET in werking. Alle nieuwbouw waarvoor een vergunning wordt aangevraagd moet, na de datum van inwerkingtreding, aardgasvrij zijn. De ambitie is dat aan het eind van de kabinetsperiode circa 50.000 nieuwbouwwoningen per jaar aardgasloos worden opgeleverd. Daarmee is in 2021 een substantieel deel van de jaarlijkse nieuwbouw en de woningvoorraad aardgasvrij. In 2022 moeten 50.000 nieuwbouwwoningen per jaar aardgasvrij worden opgeleverd. Voor het einde van de kabinetsperiode moeten ook 30.000 - 50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij kunnen worden gemaakt, of in ieder geval zodanig energie-efficiënt dat ze op kort termijn aardgasloos gemaakt kunnen worden. ⁸In 2018 heeft het kabinet 85 miljoen euro beschikbaar gesteld om circa 20 grootschalige proeftuinen uit te voeren. Ten minste vier dorpen/wijken in de provincie Groningen zullen

⁷ Input EZK

⁸ BZK

hier deel van uitmaken. Op weg naar een klimaat neutrale gebouwde omgeving en het aardgasloos maken van gebouwen in Groningen, wordt ingezet op vraagreductie en alternatieve vormen van warmtelevering. We verkennen of regelgeving aangepast moet worden zodanig dat dat bij verbouwing een betere isolatie verplicht wordt, eventueel via energiebesparingsstappen op gebiedsniveau. Bij een ingrijpende verbouwing (gedefinieerd in bouwbesluit) bestaat deze verplichting reeds. Het doel is zowel dat het aardgasgebruik in de regio als de energierekening van inwoners omlaag gaat. Groningen heeft de ambitie de rol als nationaal koploper te vervullen door te laten zien hoe dit op grote schaal kan. Instrumenten zoals een gebouwgebonden lening zijn een mogelijkheid om de maatregelen betaalbaar te maken.

Warmte

In het kader van de green deal opleidingscentra individuele warmtetechnieken komt er een eerste centrum in Groningen. De Provincie Groningen wil regionale expertise bundelen zodat op provinciale schaal wordt bijgedragen aan het opzetten, organiseren en financieren van klimaatmaatregelen uit de verwachte besparing op de energierekening (onder andere door gebouwgebonden financiering voor grondgebonden woningen). De provincie ondersteunt ook bij het opstellen van warmteplannen per gemeente om de kans op implementatie te maximaliseren. Het Rijk heeft in 2018 bovendien 5 miljoen beschikbaar om onder meer een nationaal leer- en kennistraject op te zetten op het gebied van aardgasvrije wijken en zo de samenwerking te stimuleren. Samen met de gemeenten wordt, met behulp van de in het interbestuurlijk programma (IBP) afgesproken regionale energie en klimaatstrategie, geborgd dat de alternatieve warmtebron deel is van de bredere energieopgave per stad of dorp. Dit in samenhang met maatregelen 'energiezuinige' verduurzaming van de woning' en 'decentrale opslag en opwekking' en waar aan de orde samengaan met versterken.

Opslag en productie van duurzame energie

Daarnaast ondersteunen Provincie Groningen en Gemeenten lokale productie en opslag van duurzame energie door energiecoöperaties en zorgen ervoor dat plannen passen in de bredere energieopgave per stad of dorp. Bewoners kunnen subsidies in het kader van energiebesparing bij versterking inbrengen bij de energiecoöperatie. Er komt een aparte regeling voor energiecoöperaties die het makkelijker maakt voor omwonenden om te participeren in duurzame energieprojecten in hun directe omgeving. Een goede ruimtelijke inpassing, maximaal eigendom en inspraak voor de omwonenden zijn de uitgangspunten. Het doel voor 2035 is 10 petajoule extra wind- en zonne-energie.

Energie-infrastructuur

(Rest-) energie uit de Eemdelta, van land en van zee kan worden ingezet voor de gebouwde omgeving. Denk aan restwarmte, maar het zou ook waterstof of elektriciteit kunnen zijn. Welke het ook wordt: de lokale verbinding moet opnieuw vormgegeven worden. Door dit op een slimme manier met onder andere verschillende netbeheerders te doen worden congestie en desinvesteringen voorkomen en wordt o.a. bijgedragen aan het uitfasen van aardgas in de gebouwde omgeving. De gebiedsgewijze aanpak bij de versterkingsopgave biedt aanknopingspunten om dit tegen zo laag mogelijke systeemkosten te realiseren. In Groningen kunnen zo oplossingen worden ontwikkeld die uiteindelijk worden uitgerold over Nederland. Verduurzaming van het warmtesysteem leidt al snel tot significante CO₂ besparing; dit neemt toe naarmate de bronnen vergroenen.

Energiebesparing & vergroenen industrie en chemie

In de Eemsdelta werkt het triple helix Kernteam (NOM, GSP, SBE, EZK, provincie, kennisinstituten) aan een programmatische aanpak voor het vergroenen van de industrie en de chemie. Dit wordt verwoord in de Industrie Agenda Eemsdelta, waaraan onderstaande uitwerking wordt ontleend. Er zijn drie hoofdroutes die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn:

1. Energiebesparing en elektrificatie industriële processen.
2. Ketenintegratie d.m.v. infrastructuur gelijkstroom, waterstof, CO₂.
3. Groene grondstoffen.

Daarnaast is er een sterke wisselwerking met de energietransitie-opgave (wind op zee en waterstof). Dit is uitgewerkt in een programma. De investeringsprojecten zijn gebaseerd op actuele ontwikkelingen in het cluster. De geschatte opbrengsten ook.

Een belangrijke stap in het vergroenen van het industrie/chemie cluster is een aanpak om te komen tot energie-efficiency, elektrificatie en energie innovatie. Inzet is het uitvoeren van een actief programma waarin het energieverbruik van elke industriële grootverbruiker in de Eemsdelta nauwkeurig in beeld wordt gebracht. Aangetoond is dat daarmee de basis wordt gelegd om forse energiebesparing te behalen, soms tot wel 30%. Hiervoor voeren bedrijven flinke aanpassingen door. Bedrijven en overheden ontwikkelen samen plannen om deze besparing te effectueren, zoals in de vorm van gezamenlijke voorzieningen of uitwisseling van stromen tussen bedrijven. Het is echter ook noodzakelijk om een financiële prikkel voor investeringen te introduceren, om de forse ingrepen in de processen mogelijk te maken. Een stimuleringsregeling energie-efficiency (al dan niet via het instrument RIG) wordt hiervoor voorgesteld.

Elektrificatie is een tweede oplossing. Om daartoe te komen is de stroom-/gasprijs van belang als ook maatwerkafspraken over energiebesparing. Richting de ambitie in 2050 hebben de meeste chemische bedrijven maar één investeringscyclus. Daarin moet deze worden verwezenlijkt. Deze onderwerpen zijn onderdeel van de besprekingen bij de industrietafel van het klimaatakkoord. Als onderdeel van het Klimaatakkoord is een sectortafel voor de industrie ingericht, met daaronder een aantal subtafels. Een van deze subtafels is gericht op de industrie in Noord-Nederland. Aan deze tafel maken bedrijven en overheden (Provincie Groningen en het Rijk) afspraken met elkaar over de stappen die ze samen zetten om de industrie in het cluster te ondersteunen in de transitie naar een duurzame industrie. In het kader van het Klimaatakkoord werkt het Rijk bovendien aan de verbreding van bestaand en de ontwikkeling van nieuw instrumentarium om bijvoorbeeld sterker te sturen op CO₂-reductie in de industrie. De eerder genoemde Industrie Agenda Eemsdelta kent een lijst met projecten uit de genoemde hoofdroutes die per direct gestart zouden kunnen worden en invulling geven aan de ambitie.

Wind op zee

Wind op zee kan een grote energieleverancier zijn voor zowel de provincie Groningen (incl. industrie in de Eemshaven) als Nederland als geheel. Het Rijk heeft aanzienlijke subsidies beschikbaar gesteld voor het realiseren van wind op zee, maar het laatst getenderde windpark wordt al zonder subsidie gebouwd. Belangrijke voorwaarde

voor het realiseren van wind boven de Wadden is het aanwijzen van een windzoekgebied boven de vaargeul (60-80 km van kust). Met het oog op een eventuele doorgroei van windenergie op zee na 2030, wil het kabinet uiterlijk in 2021 starten met de noodzakelijke verkenningen hiervoor. De afweging tussen de vele belangen op de Noordzee zal samen met de betrokken partijen plaatsvinden. Bij deze zoektocht betreft het kabinet de wens van de provincie Groningen om op grote schaal windenergie op zee te ontwikkelen ten noorden van de Waddeneilanden. In het regeerakkoord heeft het kabinet aangegeven samen met de provincie te willen werken aan economisch perspectief voor de regio. Het kabinet wil samen met de provincie en belanghebbenden onderzoeken hoe windenergie op zee daaraan kan bijdragen. De aanwijzing (en daarbij behorende afweging) van nieuwe windenergiegebieden zal uiteindelijk in een wijziging van het Nationaal Waterplan of in het kader van de Nationale Omgevingsvisie zijn beslag krijgen.

⁹Rijk en Regio onderzoeken met positieve intentie de mogelijkheden voor bouw van windparken boven Groningen. Eerste stap is een haalbaarheidsstudie waarbij ook waterstof wordt betrokken. Het zoekgebied boven 'ten Noorden van de Waddeneilanden' wordt bij de volgende aanwijzing van windenergie gebieden in ieder geval met positieve intentie in ogenschouw genomen.

Alleen al de industrie in de Eemsdelta heeft een behoefte tussen de 4-6 GW aan groene elektriciteit. Deze industrie biedt aan actief betrokken te willen worden in tenders, om vraag en aanbod bij het ontwikkeling van nieuwe parken (ver) boven de Wadden, mogelijk te maken. Een concreet plan van de industrie met mijlpalen en investeringen in elektrificatie van processen en conversie installaties, zal de kans op aanleg van windparken boven Groningen vergroten.

Om de chemiesector te kunnen elektrificeren met deze stroom is een omvormer nodig die wisselstroom naar gelijkstroom omzet. Wanneer opgewekte windenergie als gelijkstroom wordt aangeland, kan deze zonder conversieverliezen efficiënter in de industrie worden ingezet. Ook levert directe koppeling de mogelijkheid om op den duur groene elektriciteit om te zetten in groene waterstof, een chemische bouwsteen voor diverse productieketens. Eerste stap is een haalbaarheidsstudie waarin in ieder geval beide alternatieven met elkaar worden vergeleken.

Voor de overgang naar waterstof (productie en distributie en gebruik makend van de wind op zee) zijn testfaciliteiten en kennisontwikkeling (leerstoel Elektrochemie) nodig. Waterstof is een belangrijke bouwsteen voor de chemiesector in de regio. Tot nu toe wordt waterstof uit aardgas gewonnen. Het is echter ook mogelijk om door middel van elektrolyse waterstof te produceren uit water. Vanuit de chemische industrie is er behoefte aan grootschaliger pilots met elektrolyse (> 1 MW-). De per 3 april opengestelde waterstofregeling (gefinancierd met extra middelen uit de klimaat-enveloppe) biedt goede mogelijkheden om dit te faciliteren. Op basis van de ervaringen met de pilot kan de productie en afname (groene waterstof als chemische bouwsteen) verder worden opgeschaald. Op termijn kan dit ertoe leiden dat er een infrastructuur voor transport van energie in diverse vormen (warmte, waterstof backbone) wordt gerealiseerd, evenals de infrastructuur voor aanvoer van grondstoffen (CO₂). Daarvoor is op korte termijn een elektrolyse faciliteit

⁹ Input EZK. Discussiepunt wind op zee

nodig, die op termijn opgeschaald kan worden. Andere maatregelen zijn de aanleg van een waterstofnet tussen de Eemshaven en Delfzijl, en een CO₂-net en een warmtenet binnen het industriegebied voor gebruik van restwarmte.

Verderop in dit document (paragraaf 4.3 - biobased chemie) staat uitgewerkt hoe we groene grondstoffen willen gaan maken t.b.v. groene producten.

De vervoerssector zorgt in de regio voor significante uitstoot en verbruik van fossiele brandstoffen. Gelijktijdig groeit door de toename van duurzaam opgewekte energie de behoefte aan energieopslag voor balanceren van het energienet. Het stimuleren van elektrisch aangedreven regiovervoer biedt de mogelijkheid om de uitstoot en het fossiel verbruik terug te dringen en creëert gelijktijdig opslagcapaciteit voor balanceren. Alle bussen rijden in 2030 op accu/waterstof. Treinen uiterlijk per 2036. Een kleinschalige pilot voor bussen is reeds gefinancierd. Overige pilots en uitrol nog niet.

¹⁰In het BO MIRT hebben Rijk en regio afgesproken nader onderzoek te doen naar het verduurzamen (zero emissie) van het openbaar vervoer.

Een van de grootste belemmeringen voor de sector om nu al de overstap te maken naar waterstof-elektrische voertuigen is de hogere aanschafprijs in relatie tot conventionele voertuigen.

Het Rijk wil samen met de regio kijken naar financieringsmogelijkheden.

De scale-up van waterstofvoertuigen zal ook leiden tot extra werkgelegenheid in de sector. Daarbij valt te denken aan: retrofit ombouw -, nieuwbouw ombouw en fuelcell en componenten fabricage.

Het ministerie van I&W wil met de regio te kijken of er pilots opgezet kunnen worden ter bevordering van de overstap op zero emissie brom- en snorfietsen.

De zero emissie varianten hebben als voordeel dat CO₂-uitstoot, uitstoot van fijnstof en geluidsoverlast veel minder zijn.

Doel is om via lokale projecten de zichtbaarheid, populariteit en beschikbaarheid van elektrische brom- en snorfietsen te vergroten, zodat de overstap landelijk uiteindelijk makkelijker wordt.

Kennis

Met de Energy Academy Europe (EAE) is in Groningen een kennisinstituut van internationale betekenis neergezet. Met een doorlopende leerlijn van MBO tot Post-WO wordt vanuit allerlei invalshoeken (sociaaleconomisch, juridisch, maatschappelijk etc.) kennis gegenereerd over de energietransitie en worden nieuwe mensen (jongeren maar ook zij-instromers) opgeleid om de energietransitie ook daadwerkelijk uit te voeren. Rond de EAE is een kenniscluster op het gebied van energietransitie aan het ontstaan, met stevige partijen zoals TNO en het klimaatadaptatie-instituut, GCECA. Op EnTranCe worden nieuwe technieken uit het laboratorium getest in de volgende schaalstap. BuildinG is een experimenteeromgeving voor energiezuinige woningen. En in het Dutch Heat Centre brengen we in kaart hoe (bestaande) woningen zonder aardgas verwarmd kunnen worden. We willen in samenwerking met de Topsector Energie bezien hoe we dit kenniscluster verder kunnen

¹⁰ Discussiepunt met het Rijk

uitbouwen. Hiermee kunnen Rijk, regio, kennisinstellingen en bedrijven samen blijven investeren in nieuwe projecten.

Klimaat

Ook werken wij aan het klimaatbestendig maken van natuurgebieden, landschap en watersystemen, om zo in te kunnen spelen op meer en heviger hemelwater en hogere temperaturen. De kennis van het internationale kenniscentrum voor klimaatadaptatie (GCECA) van de Verenigde Naties wordt hierbij ingezet. Het nieuwe instituut helpt landen en organisaties die zoeken naar oplossingen om zich te wapenen klimaatverandering en werkt hierbij samen met partners uit de regio.

4.3 Groningen werkt

Groningen biedt uitstekende kansen om een grote bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van Nederland richting een duurzame en slimme (digitale) economie Nederland. Hiermee realiseren we duurzame groei en banen over de volle breedte van de beroepsbevolking.

De regio voorziet al in 1/3 van de totale Nederlandse energiebehoefte, produceert 15% van de basischemie in Nederland en produceert 60% van de polymeren (plastics). Er is ruimte en voldoende landbouwareaal. Met onze inzet op duurzame energieproductie én het vergroenen van de chemie geven wij een enorme impuls aan het behalen van de nationale CO₂-doelstellingen. De groene grondstoffen die de regio produceert worden in Noord-Nederland gebruikt voor de productie van groene polymeren. De maakindustrie in heel Noord-Nederland profiteert hiervan. De in Groningen ontwikkelde kennis op het gebied van robotisering, datascience, IT en slimme werkwijzen maakt het mogelijk om de productie die naar het Verre Oosten was verplaatst terug naar Noord-Nederland te halen. De groene en slimme innovaties betekenen nieuw werk voor de arbeidsmarkt in de volle breedte.

Digitalisering

Met een optimale digitale omgeving in het landelijk gebied en Stad wordt de provincie Groningen een steeds aantrekkelijkere start-up city en een internationaal aantrekkelijke vestigingsplaats voor jonge mensen. In en rond de stad bevinden zich de instellingen waar de kennis van de Stad en de productiekraft van het Ommeland leiden tot innovatie en nieuwe producten of efficiëntere productie. Daarbij is de versterking van de verbinding tussen kennisinstellingen, start-ups en het breder MKB van belang om de daadwerkelijke toepassing van innovatieve kennis te bevorderen. Dat vergroot de concurrentiekraft van de Groninger economie, zowel in de industrie, het MKB, de handel als in de export. Nu al is Groningen binnen Nederland één van de belangrijkste digitale steden. Met een dynamische start-up scene, de tweede grote broedplaats van Nederland. Het heeft een succesvolle combinatie van snel internet, ruimte voor experiment en talent. Groningen heeft met 60.000 studenten en een gemiddelde leeftijd van 36 jaar een uitstekende uitgangspositie om deze positie uit te bouwen. Zeker ook omdat de regio, als enige in Europa, een 5G fieldlab heeft in zowel stedelijk als landelijk gebied. In dit fieldlab werken alle telecomaandieners samen. Dit biedt ongekende mogelijkheden op het gebied van precisie-landbouw en autonoom vervoer. Innovatieve bedrijven op het gebied van 5G toepassingen worden aangetrokken door dit fieldlab, wat ervoor zorgt dat Groningen sneller kan profiteren van de mogelijkheden van 5G én dat het ecosysteem van bedrijven, overheid en kennisinstellingen aantrekkelijk is voor nieuwe (internationale) bedrijven en start-ups. en

scale-ups. In combinatie met glasvezel in dorpen, wijken en buitengebieden kan een 5G-netwerk ook de leefbaarheid van het gebied een impuls geven. Groningen heeft een focus op digitalisering van de domeinen zorg, energie en verduurzaming industrie. Met deze kennis en ervaringen kan Groningen digitaal een koploperspositie innemen en als proeftuin van nut zijn voor heel Nederland.

De ambities van Groningen sluiten aan op de ambities van het kabinet. De provincie Groningen en de stad Groningen werken op aantal vlakken reeds samen: stimulering van blockchaininitiatieven, weerbaar maken van jongeren, 5G-innovatie. Verbindende thema's zijn onderzoek en innovatie, ondernemerschap, ontwikkelen van vaardigheden, en infrastructuur.

Deze samenwerking kan worden versterkt door het opbouwen van een Data Value Center waar industrie kennis kan vergaren over het optimale gebruik van data, het instellen van een leerstoel aan de universiteit op het terrein van digitalisering, het versterken van de cyberweerbaarheid in Groningen, het versterken van de starters omgeving in Groningen, scholen in de provincie aan te sluiten op snel internet, het faciliteren van cyber security lessen in (basis)onderwijs, bij- en omscholing, het starten met Centers of Excellence & Expertise voor digitalisering en het waarborgen van voldoende opleidingen met ICT in het curriculum.

De spectaculaire groei in de sector van digitale ondernemingen toont dat Groningen hiervoor belangrijke vestigingskwaliteiten heeft. Het programma ondersteunt in bredere zin de verdere ontwikkeling van deze sector in zowel de stad Groningen als het omringende landelijk gebied op het gebied van onder meer maakindustrie, blockchain, cybersecurity en glasvezel. Daarnaast willen we het MKB versterken en stimuleren bestaande (digitale) technologieën beter te benutten.

Tevens landen in onze regio vrijwel alle belangrijke datakabels aan in de Eemshaven, waardoor naast Google diverse andere internationale IT-bedrijven een vestiging overwegen. Tot slot: Groningen is internationaal toonaangevend op het gebied van blockchain toepassingen. Er loopt een groot programma voor zelflerende fabrieken (smart factories). Lessons learned hier bieden perspectief voor de Nederlandse economie en de leefbaarheid van het niet-stedelijke gebied.

Acquisitie en toerisme

De samenwerking met het NFIA op het gebied van acquisitie wordt verder uitgebouwd. Ingezet wordt op het aantrekken van bedrijven die de regio versterken op het gebied van digitalisering en vergroening. Het op verschillende manieren uitdragen van de kracht van de regio zal het imago versterken en helpen bij de acquisitieactiviteiten. Investerings in de toeristisch-recreatieve infrastructuur, de organisatie en de promotie van wat Groningen aan mogelijkheden in de toeristische sector te bieden heeft, leiden tot meer bezoek aan Groningen en generen zo meer inkomsten voor ondernemers. Bovendien dragen deze investeringen bij aantrekkelijkheid van de leefomgeving en wordt de aantrekkingskracht voor nieuwe investeerders vergroot.

Human Capital

Het programma 'Groningen werkt' geeft met de arbeidsmarktregio als belangrijke partner impulsen aan de ontwikkeling van de Groninger arbeidsmarkt. Door de snelle veranderingen op de arbeidsmarkt ontstaat er meer vraag naar hoger opgeleiden en naar praktijkgeschoolde beroepskrachten en naar een leercultuur, om te kunnen blijven ontwikkelen. Om op te leiden, om te scholen en bij te scholen op basis van de vraag uit de markt richten we een experimenteergebied 'Levens Lang Ontwikkelen' in. Belangrijk onderdeel vormt de inrichting van innovatieve Beroepsbegeleidende Leerweg (BBL). Dit zijn programma's voor werkenden, een combinatie van werken en leren in het mbo.

Vergelijkbare programma's worden ingezet op HBO en WO-niveau. ¹¹Veel is mogelijke binnen de bestaande opleidingsstructuur en de bestaande bekostiging systemen.

We stimuleren omscholing naar kansrijke of krapte-sectoren door O-en O-fondsen cross-sectoraal in te zetten om ook omscholing naar andere domeinen mogelijk te maken. Dat gebeurt met omscholingsvouchers waarvoor werknemers vanuit verdwijnende gasgerelateerde banen voorrang krijgen.

En we willen ondernemers, met name het mkb, stimuleren tijdig en meer gebruik te maken van de mogelijkheid om medewerkers zich te laten ontwikkelen door deel te nemen aan activiteiten in scholing en onderwijs (bijv. voor de klas staan, begeleiding studenten, zelf leren).

Overheden en bedrijven identificeren samen kansrijke sectoren, waaronder bouw, ICT en zorg, en investeren gezamenlijk in gerichte omscholing. Daarbij worden concrete acties zoveel mogelijk via bestaande, regionale programma's uitgevoerd, zoals Techniekpact en Zorgpact. Ook waar omscholen niet baat, moet er uitzicht zijn op werk. Daarom richten we een werkfonds in voor financiering van maatschappelijk-economische banen die deels een publiek-private basis kennen.

In brede zin investeren we in de ontwikkeling van ondernemerschapvaardigheden bij ondernemers, maar ook bij scholieren in het middelbaar- en voortgezet onderwijs. Het hoger onderwijs is van groeiend belang voor de regionale ontwikkeling van Groningen. Internationalisering van het onderwijs draagt hier in belangrijke mate aan bij.

Naast het opleiden van professionals krijgt het (door)ontwikkelen van vraag gestuurde, toepasbare, praktijkgericht kennis (onderzoek en innovatie) steeds meer aandacht en vorm. Daarmee worden bijdragen geleverd op het terrein van human capital (internationale gemeenschap, kennis, denkkracht, cross-sectoraal) en de eco-innovatie infrastructuur (doorontwikkeling van de Centres of Expertise en Centra voor innovatief vakmanschap, proeftuinen, innovatiewerkplaatsen-, hubs, start up's en scale ups in afstemming met StartupDelta, internationaal netwerk). De toepassing daarvan werpt al zijn vruchten af op verschillende terreinen, zoals zorg en healthy ageing, energie en duurzaamheid, klimaat (waaronder het Global Centre of Excellence Climate Adaptation), groene industrie, (om)scholing en ondernemerschap en het versterken van lokale economische sectoren. Wij ondersteunen de verdere uitbouw hiervan actief.

De 'Life Science en Health sector' is een topsector in Groningen die de afgelopen jaren zowel veel werk als veel kennis heeft opgebouwd. Veel van die opgebouwde kennis moet nu de sprong naar de praktijk maken. Daarin speelt het MKB een grote rol. Om die sprong te

¹¹ Input SZW

ondersteunen en te versnellen stimuleren wij innovatie, digitalisering valorisatie, de uitbouw van productiebedrijven, het opschalen van e-healthbedrijven.

Verduurzaming

De huidige fondsen om groei en investeringen in de regio te bevorderen worden uitgebreid. Deze fondsen worden gebruikt om additionele private investeringen te activeren, zowel door directe investeringen in het fonds als cofinanciering. Een groot aantal kleinere bijdragen (€0,5 - €1mln) van lokale bedrijven kan leiden tot een sterk netwerk en sterke lokale inbedding. Er is hierbij specifieke aandacht voor verduurzaming.

De traditionele industrieën in de Eemsdelta zijn gericht op sectoren en producten die de komende decennia qua belang afnemen. Er zijn investeringen nodig om innovatieve nieuwe bedrijfsmodellen te ontwikkelen en bestaande bedrijfsmodellen te verbeteren. De Regionale Investeringssteun Groningen (RIG) heeft in de afgelopen vier jaar bewezen een effectief middel te zijn om deze investeringen uit te lokken. De RIG lokte in die periode een viervoudige investering van de toegekende subsidie uit. Gezien de grote transformatieopgave die er ligt in de Eemsdelta en Groningen als het gaat om vergroening verlenen we de RIG met tenminste vijf jaar.

Groningen heeft een sterke positie op chemie en is een potentiële koploper in de biobased chemie. Om dat potentieel te ontsluiten, steunen we een pakket aan proefprogramma's. De SDE-regeling richt zich nu op het vergroten van het aandeel duurzame energieproductie. Op dit moment levert dit ¹²in sommige gevallen concurrentienadeel op voor overige toepassing van biobased grondstoffen. Met de SDE+-premie is het voordeliger om biomassa (zoals houtige biomassa) bij te stoken, in plaats van er eerst hoogwaardiger grondstoffen uit te halen (suikers) om vervolgens reststroom (lignine) bij te stoken. Vernieuwende technieken concurreren daarmee met toepassingen die door SDE worden gesubsidieerd. We beginnen met enkele pilots, bijvoorbeeld: Zambezi (suikers, lignine), Photanol, Bio-BTX (productie groene platform chemicaliën), Syngas (route torrefactie-vergassing). Wij zoeken hier nadrukkelijk naar vergroeningsroutes die logisch passen bij de bestaande productieketens en daarmee de productieketens vergroenen, verlengen en verbreden. Ook stimuleren wij de ontwikkeling van biobased industrie als geheel. Het gaat dan om het ontwikkelen, testen en toepassen van kennis en technieken voor food en non-food toepassingen en voor het vergroenen van de energiehuishouding.

Landbouw

De landbouw is en blijft een belangrijke economische sector voor de provincie. Wij stimuleren de verdere ontwikkeling van deze sector op het gebied van precisielandbouw, natuurinclusieve en circulaire landbouw, klimaatlandbouw en kennisdeling. Ook voor deze sector heeft Groningen alles in zich om koploper te zijn voor toekomstige ontwikkelingen. Provincie, ministerie van LNV en regionale stakeholders verkennen gezamenlijk de mogelijkheden voor de ontwikkeling van Natuurinclusieve Landbouw te bevorderen. Hierbij gaat het om het uittesten, (wetenschappelijk) onderbouwen en uitrollen van maatregelen in de landbouw die in de praktijk werken en bijdragen aan een landbouw die profiteert van de natuur, en andersom. Zeker voor Groningen-centraal, de noordelijke kleischil en de melkveehouderijsector is deze aanpak nieuw. Ambitie is deze ambities en opgaven onder te

¹² Input EZK

brenge in een Regiodeal en IBP. Samenwerkende partijen zijn de primaire landbouwsector (LTO Noord, GrAJK, ANOG, BoerenNatuur), Kennisinstellingen (Rijksuniversiteit Groningen, Louis Bolk Instituut, proefboerderijen van WUR en SPNA), Agribusiness (Avebe, Cosun) en Natuur en milieu organisaties (Werkgroep Grauwe Kiekendief, Staatsbosbeheer, Het Groninger Landschap, NMF Groningen, Natuurmonumenten).

Smart farming en zilte teelten zijn andere belangrijke andere ontwikkelingen in de regio. Technologische ontwikkelingen op het gebied van ICT zorgen er voor dat Big data, data mining en gebruik van drones en andere sensoren, etc. zich in een stroomversnelling bevinden en maken een nieuw niveau van toepassingen mogelijk. Hierdoor wordt het haalbaar om versneld een schonere en efficiëntere landbouw te ontwikkelen. Het gebruik en toepassing van de allernieuwste technologieën wordt tot op heden echter niet benut doordat kennis en ervaring vaak ontbreken. Bovendien zijn er heel veel toepassingsrichtingen. De Noordelijke provincies en Flevoland willen samen optrekken bij de ontwikkeling van smart farming in voor hen belangrijke landbouwsectoren. Hiervoor werkt inmiddels een consortium onder de naam Smart Farming for>NNL (SF4NN) samen om ontwikkeling en adoptie van smart farming versneld toegepast te krijgen binnen de noordelijke landbouw. SF4NN kiest als speerpuntgewassen Aardappelen en Grasland. Agenda-zettend zijn de regionale initiatieven Dairy Campus, Potato Valley, Agenda Veenkoloniën, AgroFoodCluster. In Groningen streven we ernaar om via 3 telersgroepen (pootaardappelen, zetmeelaardappelen, grasland) de aanpak uit te rollen. Provincie Groningen en LNV gaan in gesprek om de mogelijkheden voor deze en andere projecten op het gebied van landbouw te verkennen.

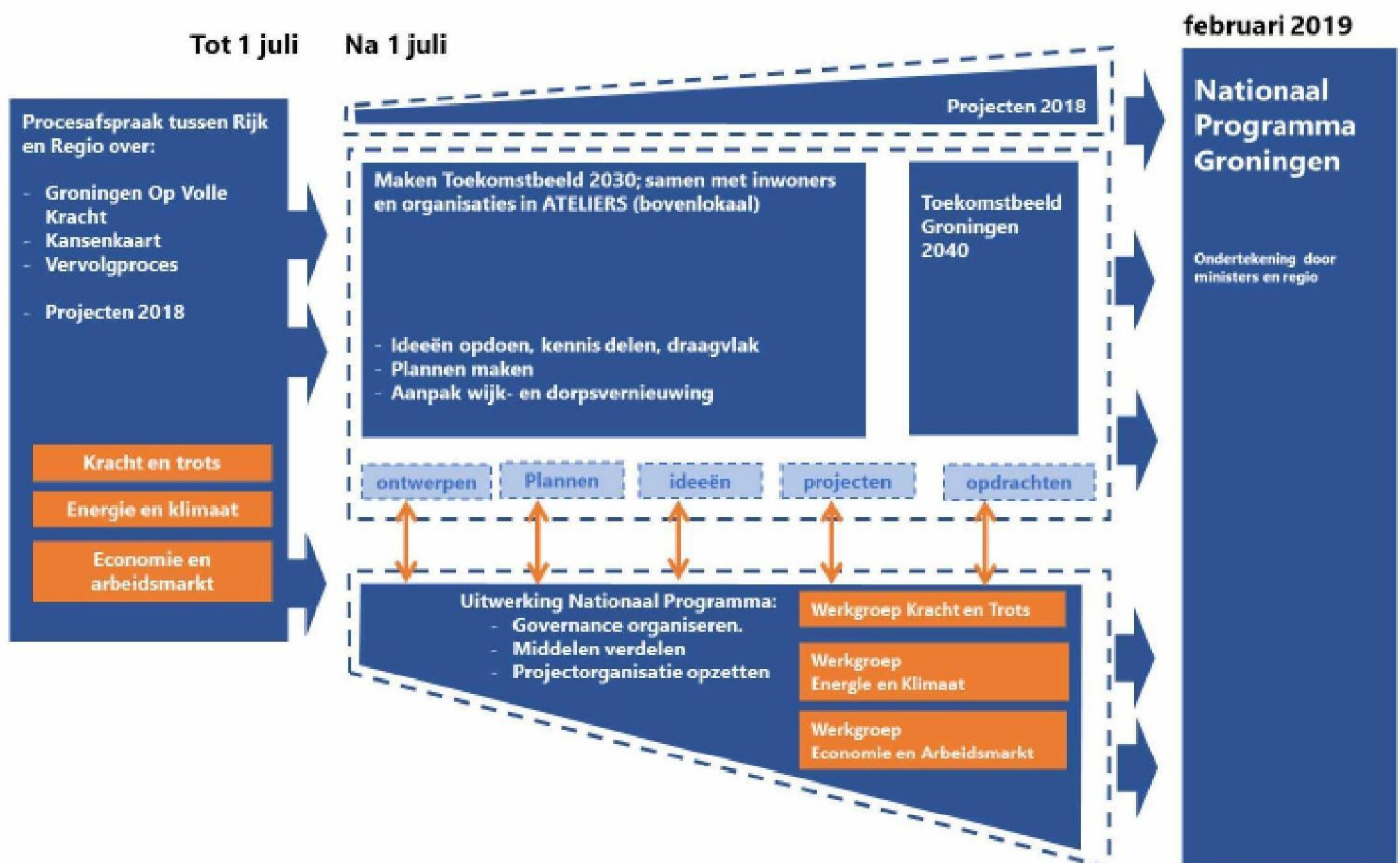
Bereikbaarheid

Een goede (inter)nationale en regionale bereikbaarheid is van groot belang voor de ontwikkeling van de Groninger economie. Dit geldt zowel voor de stad als voor het Ommeland. De beperkte agglomeratiekracht moet versterkt worden door snelle verbindingen van Groningen en Eemshaven/Delfzijl met andere kenniscentra en clusters van economische activiteit. Ook zijn goede verbindingen nodig om te kunnen beschikken over kwalitatief goed opgeleid personeel. Daarom is het gewenst om te investeren in de verbetering van een aantal cruciale onderdelen van de infrastructuur en bereikbaarheid, waaronder de ontwikkeling van autonoom vervoer op het spoor, het aanpakken van capaciteitsknelpunten rond de stad Groningen, een snellere spoorverbinding tussen Groningen en de Randstad en snelle regionale fietsverbindingen, alsmede investeringen in de infrastructuur in de Eemshaven en bij Delfzijl. Groningen is binnen Nederland en Europa op dit moment één van de koplopers als het gaat om de ontwikkeling van autonoom vervoer. Zeker in combinatie met 5G en ITS (Talking Traffic). De vele kennisinstellingen en startups, gecombineerd met de geografische kenmerken van Groningen als provincie bieden een gunstig vestigingsklimaat voor bedrijven in deze sectoren.¹³ Er liggen kansen, ook in combinatie met onze voortrekkersrol op het gebied van zero emissie vervoer. De inzet van de regio is in lijn met de toekomst visie OV 2040 van het Rijk. Er liggen kansen, ook in combinatie met onze voortrekkersrol op het gebied van zero emissie vervoer.

¹³ Input I&W

Hoofdstuk 5 Vervolg: uitwerking tot het Nationaal Programma Groningen

Dit startdocument vormt de basis voor een nieuwe fase: het uitwerken tot het Nationaal Programma Groningen. We starten een proces samen met inwoners, ondernemers, (maatschappelijke) organisaties en overheden. In dit proces ontwikkelen we een gezamenlijk toekomstbeeld voor Groningen in 2040 met een zo breed mogelijk maatschappelijke en bestuurlijke inbreng. Het toekomstbeeld vormt vervolgens de ruggengraat voor het Nationaal Programma Groningen.

Figuur 1; overzicht vervolgproces

5.1 Toekomstbeeld Groningen

In ruim een half jaar tijd gaan we met inwoners, ondernemers, (maatschappelijke) organisaties, regionale stakeholders, experts, ontwerpers en onderzoekers aan de slag om in beeld brengen hoe zij Groningen zien in 2040.

Centrale vraag

Wat is het toekomstbeeld voor Groningen, tijdens en na de gaswinning, op schaal van de leefomgeving, landschappen en de regio als geheel?

Van en voor Alle Groningers

Aan het proces om te komen tot een toekomstbeeld voor Groningen kunnen alle Groningers deelnemen. De mix van toe te passen communicatiemiddelen is daarom divers, beeldend en creatief zodat zoveel mogelijk Groningers zich uitgenodigd voelen.

Eindproduct

De resultaten van het Toekomstbeeld Groningen zijn een (niet vrijblijvend) advies van de Groninger aan de Bestuurlijke Tafel en (dus) de daarin vertegenwoordigde bestuurlijke organen Rijk, provincie en aardbevingsgemeenten. Het is aan de bestuurders om het Toekomstbeeld Groningen als basis voor het Nationaal Programma Groningen.

5.2 Uitgangspunten

Afbakening gebied

In het Toekomstbeeld Groningen ligt de focus op de tien gemeenten in het hart van het aardbevingsgebied. Het onderdeel (1) Groningse kracht en trots richt zich vooral op dit gebied. De onderdelen (2) Energie en klimaat en (3) economie en arbeidsmarkt hebben een bredere focus. Vanwege de reikwijdte van diverse thema's krijgt de gehele provincie de gelegenheid om opvattingen en ideeën over de toekomst kenbaar te maken.

Brede betrokkenheid

Behalve de individuele Groninger zijn er veel verschillende (Groningse) partijen, actoren, belanghebbenden en geïnteresseerden betrokken bij de gevolgen van de gaswinning. In het Toekomstbeeld Groningen krijgen al deze betrokkenen de kans hun inbreng te leveren. De betrokkenheid moet veel breder zijn dan de nu al actieve personen en organisaties. Omdat menig Groninger al meer dan eens deelgenomen heeft aan gesprekken, bijeenkomsten of manifestaties over de (gevolgen van) gaswinning is het gevaar dat een zekere 'moehaid' over het onderwerp ontstaat. Daarom dient er veel energie gestoken te worden in het informeren en enthousiasmeren van bewoners, ondernemers en (maatschappelijke) organisaties. De communicatie dient een ongedwongen en persoonlijke invulling te krijgen.

Voor, door en met Groningers

We gaan op een informele manier zonder jargon het gesprek het gesprek aan en nemen de ideeën mee in het Toekomstbeeld Groningen en de inbreng serieus. Aan Groningers wordt bijvoorbeeld gevraagd: Wat is er nu nodig voor Groningen? en Hoe zie Groningen er in 2040 uit? We gaan daarvoor het volgende doen:

- Groningers vragen om een bijdrage te leveren aan het Toekomstbeeld Groningen.
- Openbare bijeenkomsten (zogenaamde Arenabijeenkomsten) en ateliersessies organiseren.
- Een burgerforum (G20) samenstellen, die deelneemt aan de bijeenkomsten.
- De regio in om met Groningers het gesprek aan te gaan en ideeën te verzamelen. Dit doen we onder andere door aan te sluiten bij bestaande evenementen.

Voorbeelden van activiteiten die we in kunnen zetten tijdens bestaande evenementen zijn:

- Reuzekaart regio Groningen (naar voorbeeld van Mooi Noord-Holland) om mensen bewust te maken van hun eigen leefomgeving en het gesprek daarover aan te gaan.
- Talkshow.
- Dromenvanger, welke dromen willen mensen delen over Groningen en welke positieve beelden kunnen daarbij horen.
- Praatpaal, welke boodschap willen Groningers voor zichzelf in 2040 meegeven?

En verder:

- krijgen inwoners de uitnodiging om na iedere werkstap kennis te nemen van de resultaten tijdens de publieke bijeenkomsten;
- posten filmpjes en blogs via een website en facebook;
- nemen organisaties deel waarin actieve burgers zitting hebben, denk aan agrarische natuurverenigingen, LTO, Heemschut, monumentenvereniging;
- (tussen) resultaten worden getoond in dorpshuizen en gemeentehuizen in het aardbevingsgebied, met de mogelijkheid om schriftelijk en digitaal te reageren.

Alle informatie op tafel

Voor een goede dialoog tussen de betrokkenen is het van belang dat alle er veel informatie en input beschikbaar is voor deelnemers, waarbij aangegeven wordt wat er met input is gebeurd en wat de status van de informatie is. Hiervoor kan het best een te ontwikkelen online platform gebruikt worden, dat behalve voor het faciliteren van de online dialoog ook gebruikt kan worden als databank. Zo nodig worden er afspraken gemaakt met de Werkgroep over te verzamelen aanvullende informatie en de wijze waarop dit gebeurt.

5.3 Randvoorwaarden

Duidelijkheid over de kaders van het toekomstbeeld

Vooraf wordt aan alle deelnemers duidelijk gemaakt waar hoe het proces om te komen tot een toekomstbeeld eruitziet en wat de begrenzing in tijd en geld zijn. Het moet voor de Groningers dus duidelijk zijn hoe, wanneer en waarover hun mening en input gevraagd wordt en wat daar vervolgens mee gedaan wordt.

Duidelijkheid over aard en omvang van versterkingsaanpak

Het Toekomstbeeld Groningen gaat over de 'foto van de toekomst' van Groningen. Daarvoor is het van belang om te weten wat de aard en omvang van de versterkingsaanpak is. De aard en omvang van de versterkingsaanpak zelf is geen onderwerp van discussie tijdens het proces over het toekomstbeeld. De wijze waarop versterking plaatsvindt kan wel betrokken worden.

Bestaande lokale plannen

Bestaande lokale plannen en visies zijn bouwstenen voor het Toekomstbeeld Groningen. Voorkomen moet worden dat ofwel alles opnieuw gedaan wordt ofwel er twee van elkaar losstaande sporen gaan ontstaan. Het verbindt initiatieven van dorpen en gemeenten met

elkaar en biedt mogelijkheden om van elkaar te leren, ervaringen uit te wisselen, en contact te leggen tussen gemeenten, provincie en ministeries. Als het bestaande beleid knellend is voor het omgevingsbeeld wordt de mogelijke aanpassing van beleid onderwerp van gesprek. Eventueel wordt aangegeven wat binnen het bestaande beleid mogelijk is en wat wenselijk is vanuit het bredere ontwikkelingsbeeld.

Financiering

Als basis voor het Nationaal Programma Groningen levert het Rijk een substantiële en meerjarige bijdrage als investering in Groningen, losgekoppeld van de aardgasbaten. Voor de nadere concretisering en invulling van dit programma is de afspraak dat het Rijk - aanvullend op de bij dit akkoord beschikbaar gestelde middelen - in de volle breedte van de Rijksbegroting middelen prioriteert en beschikbaar stelt. En dat het Rijk relevante beleidskeuzes maakt in het belang van het programma en constructief bijdraagt aan de uitvoeringskracht van het Nationaal Programma Groningen. De inhoudelijke keuzes en adviezen vanuit het toekomstbeeld zullen hierin ook betrokken worden. Deze aanvullende financiering en dit aanvullend beleidscommitment zijn uitgewerkt in het document 'kansenkaart'.

5.4 Centrale thema's

Centrale thema's voor het Toekomstbeeld Groningen zijn de drie deelprogramma's voor het Nationaal Programma Groningen:

- *Groningse kracht en trots*

Gericht op toekomstbestendig wonen in aantrekkelijke en toekomstbestendige wijken en dorpen en op behoud en ontwikkeling van erfgoed en de karakteristiek van Groningen. Welzijn en gezondheid zowel mentaal als fysiek staan hierbij centraal.

- *Groningse energie en klimaat*

Gericht op enerzijds energiebesparing en efficiency en anderzijds het produceren, gebruiken en distribueren van nieuwe en vernieuwbare energie; niet alleen voor Groningen in verduurzaming van huizen en bedrijven maar via de productie in Groningen ook voor een groot deel van Nederland.

- *Groningse economie en arbeidsmarkt*

Gericht op de koppeling tussen werk en vaardigheden, opleidingen en kansen in veranderende markten en omstandigheden. Vertrekpunt is hierbij vergroening en digitalisering. Stimuleren van kansrijke sectoren en innovatie.

5.4 Organisatie van het Toekomstbeeld Groningen

Het Toekomstbeeld Groningen is onderdeel krijgt een belangrijke plek in het van het Nationaal Programma Groningen. De aardbevingsgemeenten, provincie en Rijk werken aan

de Bestuurlijke Tafel samen aan dit programma. Het toekomstbeeld valt onder de verantwoordelijkheid van deze Bestuurlijke Tafel en de daaronder functionerende werkgroep en procesbegeleiders.

Bestuurlijke Tafel

De leden van de Bestuurlijke Tafel hebben de bestuurlijke eindverantwoordelijkheid over het proces, de keuzen die daarin aan de orde zijn en het eindresultaat. Zij begeleiden het proces van het Toekomstbeeld Groningen en hebben als bevoegdheid het proces bij te sturen, te pauzeren en te stoppen.

Er zijn tijdens het proces drie momenten waarop de leden een belangrijke rol hebben, namelijk: bij het definiëren van de opdracht, het bespreken van de gevormde perspectieven en bij het eindproduct met bijbehorende acties als input voor het Nationaal Programma Groningen.

Ambtelijk secretariaat

Het ambtelijk secretariaat verzorgt de voorbereiding en verslaglegging voor de Bestuurlijke Tafel. En levert de gedelegeerd opdrachtgever voor het Toekomstbeeld Groningen.

Werkgroep

De Werkgroep bestaat uit ambtenaren van de gemeenten, provincie en het Rijk (ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en ministerie van Economische Zaken en Klimaat). Deze groep begeleidt het proces van het Toekomstbeeld Groningen, bereidt de bestuurlijke behandeling voor, zorgt dat de achterbannen op de hoogte zijn en zorgt ervoor dat er gebruikt wordt gemaakt van de expertise van experts. De Werkgroep adviseert de Bestuurlijke Tafel en begeleidt de organisatorische voorbereidingen voor het Nationaal Programma Groningen.

Procesbegeleiders

Bij de Procesbegeleiders zijn zowel de communicatieve en ondersteunende vaardigheden, die nodig zijn om het proces te organiseren als de knowhow op gebied van ruimte, als gebiedsontwikkeling en economie geborgd. De procesbegeleiders zorgen ervoor dat alle deelnemers de ruimte krijgen voor het leveren van hun input en bewaken de synergie tussen de deelonderwerpen.

5.5 Plan van aanpak & planning

De Werkgroep volgt elke stap op de voet en komt regelmatig bij elkaar. Waar nodig adviseert zij om extra activiteiten te organiseren om alle partijen betrokken te houden. Dit kan effect hebben op de planning. Het plan van aanpak kent een voorbereidingsfase en zes vervolgstappen:

Stap 0: Voorbereiding: juni/augustus

Stap 1: Startbijeenkomst en Communicatie en consultatie over Toekomstbeeld Groningen: augustus

Stap 2: Uitwerken Toekomstbeeld Groningen: september / december

Stap 3: Rapportage, besluitvorming en terugkoppeling: januari / februari 2019

Stap 4: Ondertekening Nationaal Programma Groningen: maart 2019

Stap 0: Voorbereiding

- Stakeholderanalyse van betrokkenen bij het Toekomstbeeld Groningen.
- Verkennende gesprekken met mogelijke leden van de Werkgroep over de opzet van het proces en mogelijke deelname aan de Werkgroep.
- Het Startdocument Groningen op volle kracht wordt vertaald in publieksvriendelijke versies. Daarbij moet gedacht worden aan een animatie, infographic, filmpjes en een beeldende brochure.
- Ontwikkeling van een online platform voor dialoog, informatievoorziening en documentatie. Het online platform wordt het moederschap voor de online dialoog over de toekomst van Groningen. Het platform is zowel qua techniek als redactionele formule maximaal ingericht op het activeren en faciliteren van de dialoog en integreert alle relevante sociale media.
- Samenstelling en installatie van de Werkgroep, alsmede eerste bespreking en advies over de opzet van de dialoog met de samenleving. De Werkgroep zal in elke stap van de dialoog minimaal één keer bij elkaar komen om advies te geven over de te nemen stap en het verloop van het proces tot dan toe.

Stap 1: Startbijeenkomst en Communicatie en consultatie over Toekomstbeeld Groningen

- Brede consultatie van bewoners, belanghebbenden en geïnteresseerden om input te leveren voor het Toekomstbeeld Groningen. Deze stap omvat een combinatie van een aantal activiteiten:
 - o Bestuurlijke start van Toekomstbeeld Groningen.
 - o Startbijeenkomst over de opzet en rol van het Toekomstbeeld Groningen.
 - o Creatief ingerichte sessies in dorpen en stad met zo'n breed mogelijk uitnodiging.
 - o Kleinschalige gesprekken in bijvoorbeeld een om te bouwen SRV-wagen tot buzz-bus, die in het landelijke gebied aan huis komt
 - o Online dialoog op het platform.
- De opgehaalde meningen, ideeën en inbreng worden thematisch en/of gebiedsgericht gerangschikt en geanalyseerd.
- De communicatie wordt kort en krachtig en campagnematig ingezet, waarbij zo nu en dan ook massa mediale aandacht ingekocht wordt.

Stap 2: Uitwerken Toekomstbeeld Groningen

De uitwerking van het toekomstbeeld vindt plaats met behulp van een atelieraanpak, volgens onderstaande structuur. Tijdens de uitwerking van het Toekomstbeeld Groningen houdt de Werkgroep bij welke projecten en plannen onderdeel dienen te worden van het Nationaal programma Groningen.

A. Diagnose en opgaven

Over de in Groningen op volle kracht benoemde deelprogramma's vinden verdiepende bijeenkomsten plaats met een regionale of lokale werkgroepen van bewoners,

ondernemers en organisaties. In deze bijeenkomsten wordt trends, ontwikkelingen, regionale kwesties, bestaand beleid, plannen en projecten, geïnventariseerd en besproken.

B. Kwesties en bouwstenen

- Uitwerken van de kwesties en dilemma's in opgaven per deelonderwerp.
- Verkennen van mogelijke oplossingsrichtingen per opgave (bouwstenen).

C. Mogelijke ontwikkelingsrichtingen

- Uitwerking van de oplossingsrichtingen per opgave
- Wat zijn de grote investeringsprogramma's per opgave?
- Eerste verkenning van welke clusters en hoofdrichtingen kunnen ontstaan door de opgaven en oplossingsrichtingen van de drie deelonderwerpen te combineren.

D. Perspectieven

Afhankelijk van de voorgaande stappen wordt of worden met een overkoepelende werkgroep één of meer toekomstbeelden voor Groningen uitgewerkt. In de Werkgroep kan eventueel gewerkt worden met 'extreme' scenario's om de gevolgen van de inzet op een thema in kaart te brengen en een discussie te kunnen voeren over de wenselijkheid van bepaalde ingrepen. Al naar gelang de discussie wordt een 'convergerende' Toekomstbeeld Groningen opgesteld, eventueel met varianten op onderdelen als de discussie daartoe aanleiding geeft.

- E. Bespreken Toekomstbeeld Groningen

Het toekomstbeeld Groningen (en eventuele varianten) en de gevolgen daarvan worden breed in de regio en online besproken. Dit vormt een toets voordat de ontwikkelingsrichting definitief wordt gemaakt. Eventueel wordt een aantal deskundigen gevraagd hun visie te geven over het toekomstbeeld en de gevolgen voor de ontwikkeling van Groningen.

Stap 3: Rapportage, besluitvorming en terugkoppeling

Deze stap omvat de volgende activiteiten:

- De uitkomsten van stap 5 worden door de Werkgroep neergelegd in een rapportage en ondersteunende communicatiemiddelen voor de bestuurlijke tafel.
- De Werkgroep geeft, rekening houdend met de maatschappelijke discussie en het vigerende beleid, vanuit de eigen verantwoordelijkheid een advies over de keuze die aan de Bestuurlijke Tafel voorligt.
- De Bestuurlijke Tafel stelt het Toekomstperspectief vast. Hierna vindt brede terugkoppeling naar alle betrokkenen plaats over het genomen besluit.

Stap 4: Ondertekening Nationaal Programma Groningen

Het Toekomstbeeld vormt de basis van het Nationaal programma Groningen. Dit programma wordt ondertekend door gemeenten, provincie en Rijk.

Governance

Wat	Wie	Deelnemers	Opmerkingen
------------	------------	-------------------	--------------------

Bestuurlijke Tafel	Rijk, provincie, gemeenten, adviseurs MO's en NCG	Ministers EZK, BZK, CdK, gedeputeerde, burgemeester, wethouder, MO's, NCG	<ul style="list-style-type: none"> • Bestuurlijke Tafel grotendeels in stand houden zoals nu. • Voorzitterschap bij CdK • Rol: sturing, besluitvorming • Komt bijeen aan de hand van belangrijke besluitvormende momenten (indicatie 2018: eens in 4-6 weken)
Ambtelijk secretariaat	Rijk, provincie, gemeenten	Drie directeuren vanuit de bestuurslagen	<ul style="list-style-type: none"> • Voorbereiding en verslaglegging BT • Secretariaat werkgroepen • Staat in nauwe verbinding met voorzitter Bestuurlijke Tafel en Bestuurlijke Tafel • Voorportaal voor Bestuurlijke Tafel
Werkgroep Toekomstbeeld Groningen	Rijk, provincie, gemeente, Input door MO's, kennisinstelling en, bewoners, bedrijven en NCG	Financieel adviseur, communicatieadviseur	<ul style="list-style-type: none"> • Voorzitterschap PM • Uitwerking Toekomstbeeld Groningen • Voorbereiden breed gedragen Nationaal Programma Groningen
Werkgroep 2 Versterking	Rijk, provincie, gemeente, MO's en NCG		<ul style="list-style-type: none"> - Voorzitterschap: PM - Nadere uitwerking afhankelijk van advies experts - Monitoring tussentijdse rapportages experts - Voorbereiding advies Bestuurlijke Tafel voor korte termijn, zoals uitwerken van uitgangspunten en afspraken in akkoord en transitie naar nieuwe aanpak voor huidige werkvoorraad voorbereiden - Invulling versterking korte termijn afhankelijk van nadere besluitvorming
Procesbegeleiders			